

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

М Е Т О Д И Ч Н І В К А З І В К И

з вивчення змістовних модулів, що виносяться
на самостійну роботу студента
з навчальної дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

(для здобувачів вищої освіти першого, бакалаврського, рівня
спец. 153 Мікро- та наносистемна техніка,
спец. 152 Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка
всіх форм навчання)

Методичні вказівки з вивчення змістових модулів, що виносяться на самостійну роботу студента з навчальної дисципліни «Філософія» (для здобувачів вищої освіти першого, бакалаврського, рівня спец. 153 Мікро- та наносистемна техніка, спец. 152 Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка всіх форм навчання) / Укл.: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2025. – 61 с.

Укладачі: О.В. Бондаренко, професор, д-р філос. наук, завідувач кафедри філософії, Є.О. Ємельяненко, доцент, к.філос.н., доцент кафедри філософії

Рецензент: Кривега Л.Д., д. філос. н., проф., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету.

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 5 від 14.02. 2025 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 5 від 28.02. 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовний модуль 1. Філософія як система знання. Філософія Давнього світу.	5
Тема 1.1. Що таке філософія. Коло філософських проблем	5
Тема 1.2. Філософія Давнього світу: Давній Схід, Античність	11
Тема 1.3. Тема 1.3. Середньовіччя та Відродження в історії філософії та культури.	23
Змістовний модуль 2. Філософія сучасного світу та у сучасному світі	30
Тема 2.1. Тема 2.1. Філософія Нового часу. Наука як феномен Нового та Новітнього часів	30
Тема 2.2. Філософія Новітнього часу	36
Тема 2.3. Українська філософія у світовому філософському полілозі	46
Рекомендована література	60

ВСТУП

Філософія є нормативною або вибірковою дисципліною гуманітарного спрямування загального циклу підготовки випускників закладів вищої освіти за освітнім ступенем бакалавра, що зорієнтована на формування особистості людини та її світоглядне самовизначення.

Мета курсу філософії – розвиток у студентів інтересу до фундаментальних знань, стимулювання потреби до філософських оцінок історичних подій та фактів дійсності, засвоєння єдності світового історико-культурного процесу при одночасному визнанні різноманіття його форм.

Роль і значення дисципліни «Філософія» у системі сучасної вищої освіти визначається необхідністю формування особистості майбутнього фахівця, що володіє не тільки вузькопрофесійними знаннями, але й орієнтується у досягненнях фундаментальних наук, здатного до оцінки існуючої соціокультурної ситуації з філософських позицій, що вміє використовувати у своїй професійній галузі методологію і досвід раціонального та критичного осягнення дійсності.

Вивчення філософії передбачає формування компетенцій роботи з наративом навчальних матеріалів різного характеру (як текстових, так і візуальних), підручника, хрестоматії або першоджерела, з довідковою та енциклопедичною літературою, володіння навичками реферування навчальної та наукової літератури, вміння логічно формулювати, висловлювати й аргументовано відстоювати власне бачення розглянутих проблем, оволодіння прийомами ведення дискусії, полеміки, діалогу.

Мета даних методичних матеріалів – допомогти студентам у організації самостійної роботи з дисципліни «Філософія». У методичних вказівках наведені основні форми самостійної роботи студентів та надані рекомендації щодо її організації.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ФІЛОСОФІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАННЯ. ФІЛОСОФІЯ

ДАВНЬОГО СВІТУ

ТЕМА 1.1

ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ. КОЛО ФІЛОСОФСЬКИХ

ПРОБЛЕМ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми

Дана тема є вступною до курсу. Її розгляд доцільно здійснити за наступним планом:

1. Світогляд, його сутність і структура.
2. Предмет філософії.
3. Коло основних філософських проблем.
4. Галузі та функції філософії.

При розгляді першого питання теми – «Світогляд, його сутність і структура» – необхідно виходити з того, що людина в процесі свого життя час від часу розмірковує про таємниці світобудови, долі світової цивілізації, про перспективи розвитку людини. Різноманітна тематика цих роздумів обумовлена загальною орієнтацією, самовизначенням людини у світі, її світоглядом.

Світогляд – це система людських знань про світ, місце у ньому людини, її ставлення до світу.

Світогляд покликаний дати людині орієнтацію у різних областях життєдіяльності. Він є духовно-практичним явищем, концепцією життя, сплавом знань, цінностей, переконань і поведінкових установок. Елементами структури світогляду є світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. На цій основі формуються ідеали людини, що відображають її життєві цілі. Світогляд може бути буденно-практичним і теоретичним, повсякденним і науковим, індивідуальним і суспільним, прогресивним або реакційним тощо.

До основних історичних типів світогляду належать: міфологічний, релігійний, філософський.

Студенту необхідно більш докладно ознайомитися з міфом, релігією і філософією як історичними типами світогляду та їх

сутнісними характеристиками, їх функціями у соціальному житті, виходячи з наступного.

Міфологія – тип світогляду, в якому різні уявлення про природу, суспільство, людину та її мислення об'єднані в єдиній образній картині світу, що поєднує у собі реальність і фантазію, природне і надприродне, знання і віру, думку й емоції. Міфологія намагається відповісти на питання про походження Всесвіту, Землі, життя на ній; пояснити природні і соціальні явища, пророкувати долю людини; окреслити коло морально-етичних проблем.

Релігія – це тип світогляду, в основі якого лежить віра у надприродні сили і поклоніння їм. Для нього характерна почуттєва, образно-емоційна форма сприйняття навколишньої дійсності.

Філософія – є вищим типом світогляду, для якого характерні раціональність, системність, логічність, теоретична оформленість.

Друге питання – «Предмет філософії» – варто розпочати із з'ясування твердження, що людина з давніх часів прагнула пізнати навколишній світ. Філософія – це область духовної діяльності людини, пов'язана з постановкою, аналізом і вирішенням світоглядних, загальнолюдських проблем, виробленням цілісного погляду на світ, на місце у ньому людини.

Слово «філософія» (грецьк. *phileo* - люблю + *sophia* - мудрість) означає дослівно «любов до мудрості». Існує думка, що філософ і математик античності Піфагор (VI ст. до н.е.) був першим, хто назвав себе філософом. Давньогрецький філософ Платон (V ст. до н.е.) вживав термін «філософія» як пізнання суцього. Слідом за ним Аристотель (IV ст. до н.е.) вважав завданням філософії аналіз причин речей.

Перші філософські системи з'явилися близько три тисячі років тому у Стародавньому Китаї та Індії, а класичну форму знайшли у Стародавній Греції. Виникнення філософії у Стародавній Греції історично збіглося із виникненням наукового знання. Філософія склалася як перша історична форма теоретичного знання. Точніше, всі знання, які якимось чином відрізняються від міфології і релігії, мислителями Еллади були названі філософією.

З накопиченням спеціальних наукових знань почалося розмежування окремих галузей знання. Вже в Античності з єдиного недиференційованого знання почали потроху виокремлюватися математика, астрономія, фізика, медицина й інші науки. Одночасно

відбувався і розвиток самого філософського знання. Предметом філософії, на відміну від природного і технічного знання, стала духовна діяльність людини, а також усвідомлення нею цієї діяльності, її змісту, мети, свого призначення у світі.

Філософія – це вчення про людину, її місце у світі. Вона досліджує загальні закономірності природи, суспільства і людського мислення.

У філософії концентруються і набувають найбільш послідовного вираження ідеї, почуття, установки і настрої, що існують у суспільстві. Філософське міркування відповідає глибинній потребі людини у розумному обґрунтуванні і поясненні природи, суспільства, людини та її мислення в їх цілісності і взаємозумовленості.

Філософське осмислення дійсності передбачає наявність двох протилежностей. Ними є: світ «зовнішній» відносно свідомості людини – об'єктивна реальність і світ «внутрішній» (психічне, духовне життя людини) – суб'єктивна реальність. Різні уявлення про відносини цих двох вимірів реальності – об'єктивної і суб'єктивної, об'єкта і суб'єкта – пронизують всю філософію протягом усієї її історії. Ці відносини характеризують як – питання протиставлення людини до світу, свідомості до буття, суб'єктивного до об'єктивного.

Залежно від того, як філософи відповідали на це запитання, яке іноді називають основним питанням філософії, вони розділилися на два напрямки – матеріалізм та ідеалізм. Матеріалісти стверджують, що первинним є матерія, а вторинним – духовність. Ідеалісти первинною вважають духовність, вторинною – матерію. Як філософський напрям ідеалізм визнає первинним абсолютну ідею, світовий розум (Платон, Г.Гегель) або свідомість людини, «комплекс відчуттів» (Д.Берклі, Й.Фіхте) за визначальну причину всього сушого.

Студенту варто знати, що філософи часто намагаються завуалювати свою світоглядну позицію. Матеріалісти, наприклад, можуть називати себе субстанціалістами, а ідеалісти функціоналістами, однак від такої гри у терміни суть філософського бачення світу не змінюється.

Філософський принцип, відповідно до якого все існуюче має єдине джерело, називається монізмом. Розрізняють матеріалістичний і ідеалістичний монізм. Перший – бачить єдність світу в його матеріальності, другий за основу всього сушого приймає духовне начало (свідомість). В історії філософії зустрічалися мислителі, які

намагалися дотримуватися проміжної позиції. Вони визнавали рівноцінність, незалежність двох першооснов світу: матерії і свідомості. Таких філософів називають дуалістами (Р.Декарт). Також можна виділити таку позицію як субстанційний плюралізм, який принципово наполягає на множинності субстанційної першооснови (Г.Лейбніц).

Аналіз ставлення людини до світу, свідомості до буття, породжує запитання: чи спроможне наше мислення пізнати навколишній світ? Питання про те, чи є пізнаваним світ і, якщо це так, то до якої межі – є найважливішою складовою філософського осмислення дійсності.

Залежно від того, яку позицію у вирішенні питання про пізнаваність світу займають філософи, вони належали до двох таборів. До першого, а їх більшість, належать прихильники пізнаваності світу. Серед виділяються сенсуалісти, які головну роль відводять чуттєвому пізнанню (Д.Лок, Е.Кондільяк); раціоналісти взяли за основу розум (Р.Декарт, Б.Спіноза) та ірраціоналісти – відкидають або припиняють роль розуму у пізнанні (Ф.Ніцше, А.Бергсон). До другого напрямку (їх меншість) належать супротивники пізнаваності світу. Серед них виділяють дві основні течії: скептицизм і агностицизм. Скептицизм – відкидає можливість достовірного знання про світ (Піррон, Горгій), агностицизм – цілком або частково заперечує пізнаваність світу (Д.Юм, І.Кант).

Розглядаючи питання «Основні функції і галузі філософії», – студенту необхідно виходити із того, що філософія тісно пов'язана з життям людей, задовольняє певні соціальні потреби. Тому вона завжди виконувала і виконує функцію універсального знання, або пропедевтики (вступу) до універсального знання.

Найважливішими функціями філософії є:

- світоглядна, що виражає ставлення людини до світу, та орієнтує її дії у духовно-практичній сфері;
- гносеологічна (теоретико-пізнавальна, або епістемологічна), що вирішує питання про пізнаваність світу і вірогідність знання;
- методологічна – виступає як система методів пізнання;
- ідеологічна (соціальна) впливає на соціальні відносини і взаємозв'язки;

- гуманістична – спрямована на визнання пріоритету особистості на основі загальнолюдських цінностей;

- культурно-виховна – сприяє формуванню у людини культури мислення і спілкування, орієнтує її на істину, добро і справедливість;

- критична, пов'язана з орієнтацією на цінності й ідеали, з оцінкою соціальної дійсності під відповідним кутом зору;

- аксіологічна (ціннісно-регулятивна) – полягає у визначенні цінностей життя, системи моральних і гуманістичних принципів та ідеалів, сенсу життя людини;

- евристична, служить збільшенню наукових знань, пошуку шляхів до нових відкриттів;

- прогностична, спрямована на філософське осмислення перспектив розвитку людини, культури і цивілізації, на вирішення глобальних проблем.

Відповідно до різних складових загального і широкого предмету філософського знання виділяють такі галузі філософії:

- онтологія – вчення про буття;

- гносеологія – теорія пізнання;

- етика – філософське вчення про мораль та норми поведінки людини у суспільстві;

- естетика – вчення про закони і закономірності емоційно-почуттєвого сприйняття людиною світу, а також уявлення про красу і мистецтво як результати цього сприйняття;

- логіка – вчення про закони мислення;

- філософська антропологія – вчення про сутність та особливості людини як феномену;

- соціальна філософія і філософія історії – вчення про буття та розвиток суспільства;

- аксіологія – вчення про духовні цінності та ціннісно-сміслові орієнтири;

- натурфілософія – філософське осмислення природи.

Ці та багато інших функцій й галузей філософії характеризують її роль у суспільстві, морально-духовному розвитку людини і суспільства, відображають зв'язок філософської теорії з практикою.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми

1. Сформулюйте найзагальніші питання, що турбують мислителів всіх часів.
2. Наведіть приклади наявності міфологічного, релігійного і філософського у світогляді сучасної людини.
3. Як Ви вважаєте: людина-філософ – то: здібності від народження, чи стан душі, а може людське призначення? Філософія – це заняття для обраних чи для всіх?
4. Як ви розумієте вислів Б.Рассела: «Філософію треба вивчати не за визначеність відповідей на її запитання, а скоріше за самі ці запитання, оскільки вони розширюють і збагачують наше інтелектуальне уявлення і зменшують догматичну впевненість, котра заважає розуму займатися творчістю».
5. Сформулюйте призначення філософії.
6. Наведіть приклади відомих вам історичних постатей, яких би ви могли б назвати філософами. Поясніть свій вибір.
7. «Філософія дещо нагадує царство короля Ліра, який збіднів до краю через те, що роздав його своїм дітям». По мірі історичного розвитку філософії з неї поступово виділились: природознавство, логіка, соціологія, психологія, етика, естетика, релігієзнавство тощо. Чи не станеться так, що в решті-решт філософія залишиться ні з чим, виявиться порожньою? Як ви вважаєте, чи є у філософії майбутнє?
8. Наведіть приклад якого-небудь відомого вам міфу і спробуйте виявити його філософський зміст.
9. На прикладі якоїсь відомої вам релігійної системи спробуйте показати, що релігія є форма світогляду.
10. По відношенню до кого: окремої людини, суспільства, людства у цілому або стосовно всіх цих суб'єктів філософія виконує свою світоглядну функцію?
11. Чи має філософське знання практичну цінність? Якою б не була Ваша відповідь спробуйте її обґрунтувати?
12. Філософи вважають, що привід для філософствування може виникнути у будь-якої людини у будь-який момент її життя. Спробуйте перевірити це твердження: опишіть типовий день Вашого життя і спробуйте знайти ті моменти (події, спостереження тощо), які можуть стати поштовхом для філософських роздумів.

ТЕМА 1.2

ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СВІТУ: ДАВНІЙ СХІД, АНТИЧНІСТЬ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми

Першими відповідями на питання про природу та сутність людини стали міфи та давні релігійні уявлення. Філософія, що виникла пізніше, пояснювала сутність людини, включаючи її в загальне уявлення про космос, природу. Так, античні натурфілософи розглядали людину в цілісності, єдності з природою, у гармонії з нею. Такі вияви, як свідомість, душа розумілися або як такі, що дані людині від природи, або як вияв особливої – духовної сутності.

Давня східна та давня західна традиції філософування представляють філософські системи, які репрезентують вчення про людину того часу. Філософія Давнього Сходу розглядала людину через проблеми вічності духу, душі, людського самопізнання. Зокрема, філософія буддизму наголошує важливість духовного досвіду людини для досягнення стану абсолютного вивільнення – нірвани. Інші напрями, наприклад, даосизм, розглядали людське буття у гармонії з космосом. Суспільство східних деспотій було основою наголошення загального – божественного, духовного начала світу, що довліло над людиною та визначало моральні закони її життя та поведінки. Відповідно, не бралось до уваги людське особливе. Давньосхідне філософування про людину здійснювалося у контексті моральної проблематики – доброти у відносинах між людьми, вимоги до правителів бути гуманними. Зокрема, таке бачення представлене у конфуціанстві.

Філософія Давнього Сходу.

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі проблеми: східна парадигма філософського знання; основні категорії східної філософії («сансара», «нірвана», «карма», «медитація»); основні філософські напрями Давньої Індії (буддизм, індуїзм, джайнізм); основні філософські напрями, школи, проблеми Давнього Китаю (конфуціанство, даосизм); проблематику соціальної філософії Конфуція.

Розвиток теоретичного мислення та становлення філософії представляють тривалий процес, передумови якого можна знайти вже на ранніх ступенях розвитку суспільств. Умови прогресу теоретичного мислення, а в його рамках перші прояви філософського мислення склалися нерівномірно. Розрізнялися між собою окремі регіони з різними соціально-економічними умовами. Метою цього модулю є з'ясування того, як, яким чином виникли передумови теоретичного осмислення світу, якими шляхами розвивалась філософія Стародавнього сходу, у чому полягають особливості східного типу філософствування.

Світ страждань сансара, світ блаженства нірвана, закон відплати за поведінку у попередньому житті карма, теорія реінкарнації, інь-ян, дао, дхарма, медитація, йога, недіяння, атман, брахман, хінаяна, махаяна.

Першим джерелом інформації про життя (разом з археологічними знахідками) давньоіндійського суспільства є так звана ведійська література. Ці тексти індуської культури виникли близько 2500-1700 рр. до н. е. і ще повністю не розшифровані. Мова йде про великий набір текстів, що склалися протягом приблизно 19 сторіч (1500-600 рр. до н. е.).

Ведійські тексти – це література переважно релігійного змісту й у той же час важливе джерело інформації про духовний розвиток класового та соціального суспільства, про ступінь пізнання навколишнього світу. Ведійська література формувалася протягом тривалого історичного періоду, який починається з приходом індоєвропейських аріїв в Індію і завершується виникненням перших державних утворень із класовою структурою.

Традиційна ведійська література розподіляється на кілька груп текстів. Насамперед, це чотири *Веди*, найстарша і найважливіша з них – Рігведа (збірка гімнів), що остаточно склалася у XII ст. до н.е. Трохи пізнішими є *брахмани* (з X ст. до н.е.) – тексти ведійського ритуалу, з яких найважливіший – Шатанат-абрахмана (брахман ста шляхів). Кінець ведійського періоду представлений дуже важливими для пізнання давньоіндійського релігійно-філософського мислення *упанішадами*.

Ведійська релігія є політеїстичною (тобто релігією багатобожжя), для неї характерний антропоморфізм. У Рігведі головну роль грає Індра – бог грози і воїн, що знищує ворогів аріїв. Значне

місце займає Агні – бог вогню, за допомогою якого ті, хто сповідує Веди, приносить жертви й звертається до інших богів. Такі божества як Вішну, Шива чи Брахма пробиваються у перші ряди божеств тільки у більш пізніх ведійських текстах.

У деяких ведійських гімнах можна зустріти прагнення знайти загальний принцип, який міг би пояснити окремі явища й процеси навколишнього світу. Цим принципом є універсальний космічний порядок (*pita*), що панує над богами та людьми. Цей принцип керує плином людського життя, народженням та смертю, щастям та нещастям. І хоча *pita* – безособовий принцип, іноді його носієм і охоронцем виступає бог Варуна, що «помістив сонце на небо».

І в більш пізніх ведійських текстах - брахманах - зустрічаються висловлення про походження та виникнення світу. У деяких місцях розвиваються положення про воду як першу субстанцію, на основі якої виникають окремі стихії, боги й увесь світ. Процес генезису часто супроводжується розповіддю про вплив бога Праджапаті, що розуміється як абстрактна творча сила, що стимулює процес виникнення світу.

Брахмани – насамперед практичні посібники ведійського ритуалу, культової практики та пов'язаних з нею міфологічних викладів. У брахманах немає цілісної релігійно-філософської системи, хоча в них формуються деякі поняття, що стають центральною темою упанішад. З міфологією брахманізму у багато в чому пов'язаний пізніший індуїзм.

Упанішади («сидіти біля») утворюють завершення ведійської літератури. На сьогодні відомі біля трьохсот різних упанішад.

В упанішадах увесь комплекс ведійської ідеології, зокрема, абсолютизація жертвоприношення та його усе проникаючої сили, піддається ревізії. Пануюче місце в упанішадах займає насамперед нове тлумачення явищ світу, відповідно до якого як першооснова буття виступає універсальний принцип – безособове суще (*брахман*), що ототожнюється також з духовною сутністю кожного індивіда (*атман*). Концепція брахмана походить від давніх ведійських спроб знайти основу того, що надає жертвоприношенню всемогутню силу. В упанішадах брахман є абстрактним принципом, призначеним для збагнення вічної, багатоликої сутності світу.

Невіддільною частиною цього вчення є концепція кругообігу життя (*сансара*). Вчення про кругообіг життя, в якому людське життя

розуміється як визначена форма нескінченного ланцюга перероджень, має свій початок в анімістичних уявленнях мешканців Давньої Індії. У цьому вченні представлена своєрідна спроба пояснити майнові і соціальні розходження у суспільстві як наслідок етичного результату діяльності кожного індивіда у минулих життях. Особистість не існує, утім як не існує і людина, обмежена простором і часом. Атман, коли залишає тіло, спалене на багатті, під впливом карми змушений постійно повертатися у цей кругообіг, знаходити наступні втілення, «йти шляхом батьків» (пітрьяна).

Пізнання – одна із центральних тем упанішад. Воно полягає у повному усвідомленні тотожності атмана та брахмана, і лише той, хто цю єдність усвідомлює, звільняється із нескінченного ланцюгу перероджень: його індивідуальна душа повертається до брахмана, де і залишається навечно, вийшовши з-під впливу карми. Це і є шлях богів (деваяна).

До початку нової ери (I тис. н.е.) в ідеологічній сфері вирішальні позиції завойовує *індуїзм*, який є продуктом тривалого розвитку та поступового злиття різних культур окремих етнічних груп, що населяють Індію. З усієї плеяди божеств на перший план поступово висуваються Вішну і Шива. З індуїзмом пов'язана численна література різних жанрів. Найбільш відомим здобутком є Бхагавадгіта – священна книга секти бхагаватів, що, зокрема, присвячена етичним питанням і проголошує відданість набувшому формі особистому богу. Завдяки своєму універсальному характеру вона донині є священним текстом індуїзму.

Вчення індуїзму можна звести до декількох положень: а) вчення про споконвічну соціальну нерівність людей (варнахрам дхарма) і неможливість перебороти цю нерівність у реальному земному існуванні; б) вчення про переселення душ і нібито призначене кожній живій істоті послідовне переродження з однієї смертної форми в іншу; тільки в процесі посмертних перероджень людина може розраховувати на підвищення свого соціального стану у залежності від поведінки її в даній смертній формі; в) вчення про карму, тобто закон відплати за поведінку у цьому житті (сукупність усіх діянь людини у цьому житті визначає шлях її майбутніх перевтілень).

Соціальним підґрунтям, на якому розвився індуїзм, стали особливості індійського суспільства того часу, що розпалося, крім класів, на сотні кастових утворень. Каста була замкненою групою,

заснованою на професійних, релігійних, етнічних чи інших ознаках. Жодні матеріальні чи суспільні досягнення й заслуги людини не могли змінити її кастову приналежність.

Філософське обґрунтування індуїзму полягає у шести системах (шад-даршана), в рамках яких виникає ще низка шкіл: санх'я (IV ст. до н.е.), йога (XI ст. н.е.), вайшешика (I ст. н.е.), н'яя (I ст. н.е.), міманса (XI ст. н.е.), веданта (XI ст. н.е.).

У процесі розвитку філософського мислення у давній та середньовічній Індії виявляються і матеріалістичні тенденції: серед безлічі релігійно-філософських шкіл існували виразно матеріалістичні напрямки. Однак від цих шкіл не збереглося вихідних текстів.

Перше згадування про вчення давньоіндійських матеріалістів має місце вже у самих давніх упанішадах. Крім поглядів, проголошених мудрецем Удалакою і дуже близьких матеріалізму, згадується вчення Бріхаспаті, про яке в упанішадах стверджується, що воно помилкове і позбавляє людини її підвалин. Оскільки в більш пізній час деякі матеріалістичні напрямки називалися терміном бріхапат'я, можна припустити, що в упанішадах обговорюється один із давніх напрямків матеріалізму.

Буддизм формувався у нових соціальних умовах. Його розквіт у I тис. до н.е. збігся з розвитком індуїзму. У VI ст. до н.е. на території Індії руйнувалися родоплемінні відносини і зароджувалися рабовласницькі держави. Виникнувши як опозиція кастовому ладу, нове вчення апелювало до всіх прошарків населення, проголошуючи рівність усіх людей у стражданнях та порятунку від них. Але це не був заклик до соціальної рівності. Буддійська рівність – це рівність у можливості досягати спасіння. Спростувавши уявлення про божественне походження людини, буддизм висунув нову ідею, відповідно до якої тільки моральне поведіння відрізняє людей між собою. Виникнувши як ідеологія рабовласницького ладу, буддизм втрачає свій вплив з установленням феодалських відносин у XII ст. н.е.

Філософія Давнього Китаю, як форма теоретичного мислення і форма суспільної свідомості, свій зміст, предмет та метод доносить до сучасної людини у вигляді письмових джерел. І тут треба відзначити, що збереглися книги з найдавнішими поезією, історією, законодавством та філософією. В основному це твори невідомих авторів. Особливу увагу їм приділяли конфуціанські мислителі, чії книги стали основою виховання китайської інтелігенції. Усі

філософські школи зверталися до цих книг, уся культура Китаю постійно посилається на них. У I ст. до н.е., після виявлення цих книг, що відрізняються від текстів, написаних новим письмом, почалася суперечка про зміст нових й старих текстів. Творець ортодоксального конфуціанства як державної ідеології Дун Чжун-шу вважав автором книг самого Конфуція. Однак прихильники старих текстів відводять Конфуцію лише роль інтерпретатора.

Конфуціанство не є цілісним вченням. Окремі його елементи пов'язані з розвитком давнього китайського суспільства. Як визначена теорія організації суспільства, конфуціанство зосереджується на етичних правилах, соціальних нормах керування, при формуванні яких воно було консервативним. Конфуцій про себе говорив: «Викладаю старе і не створюю нового». Характерним для цього вчення було і те, що питання онтологічного характеру в ньому були другорядними.

Кун-цзи або Конфуцій (551-479 ст. до н.е.) вважається першим китайським філософом. Природно, що його життєопис був збагачений легендами. Відомо, що думки Конфуція збереглися у формі його бесід з учнями в книзі «Бесіди та судження». Конфуцій, стурбований розпаданням суспільства, зосереджував свою увагу на вихованні людини у душі поваги й шанобливості стосовно навколишнього. У його соціальній етиці особистість є «не для себе», але для суспільства. Етика Конфуція розуміє людину у зв'язку з її соціальною функцією, а виховання – це підведення до належного виконання цієї функції.

Даосизм – один з найважливіших напрямків розвитку філософської думки Китаю. В центрі уваги – космос та людина. Світ перебуває у постійному русі й змінюванні, живе і діє спонтанно, без якихось причин. Мета мислення, за даосизмом, є «злиття» людини з природою. Ідеологом даосизму був Лао-цзи, основні ідеї якого були викладені у книзі «Дао де цзин». Світ та життя людей рухаються природним шляхом – *дао*. Дао у Лао-цзи – основа та закон усього сущого, воно не підвладно почуттям людини. Дао є «глибинною основою» всіх речей. Дао нескінченно і вічно, невидимо, знаходиться посеред хаосу речей. Дао – «мати всіх речей». Дао, однак, не визначає теологічний зміст у речах; онтологія «Дао де цзин» є атеїстичною, оскільки світ знаходиться у спонтанному русі. Дао не залежить від часу виникнення та загибелі Всесвіту, але є фундаментальною й універсальною єдністю світу.

Філософія доби Античності.

Слово «античний» у перекладі з латини означає «давній». Але у звуженому й усталеному розумінні воно позначає початок європейської культури та цивілізації, греко-римський давній світ. Відповідно, до «античної філософії» входять філософські здобутки цього світу. Зауважимо, що поняття «антична філософія» ширше від поняття «давньогрецька філософія», бо охоплює крім давньогрецької, ще елліністичну, римську й олександрійську філософії. Зазначену відмінність понять чітко видно у розгляді етапів розвитку античної філософії.

Найважливішою рисою античного світогляду є *космологізм*, який, по суті, є накладенням земних відносин на всю природу. Уособленням живого, рухливого космосу, що вдень заливає світ людини сонцем, а ночами дивиться на нього очима зірок, виступають олімпійські боги. В їх образах зливається людське і природне, породжуючи надлюдське і надприродне.

Класичний характер розвитку античної філософії виявився, зокрема, у тому, що у ній чітко й виразно продемонстровано логіку розвитку людського мислення. Розпочинається антична філософія з появи натурфілософських ідей та шкіл у Давній Греції. Натурфілософія – це філософське осмислення природи ("натури" лат., грецькою мовою слово природа звучить як "фізис"), тому таку філософію у Давній Греції називали «фізичною», а філософів цього періоду «фізиками».

Світ природи з його масштабом, розмаїтістю та міццю найперше впадає в око допитливій людині, тому й думка, що осягає буття, розпочинається з осмислення природи. Для ранньої давньогрецької думки природа поставала як «все». Із чого ж може розпочати свої дії думка, яка хоче охопити «все»? Вона й повинна розпочати із деякого «початку», тобто з того, з чого може це «все» постати або початися: з «архе» – найпершого, або прадавнього. Отже, на першому етапі розвитку античної філософії природа постала як її об'єкт, а першою проблемою цієї філософії стала проблема пошуку вихідного початку буття («архе»).

Першим філософом Давньої Греції, за загальним визнанням, був *Фалес* із Мілета (місто на узбережжі Малої Азії; 624-526 рр. до н.е.).

Від нього до нас дійшло дві тези: «Усе з води» та «Усе має душу». Філософом Фалеса називають не лише тому, що мислитель

висунув думку про першопочаток («архе») світу, а насамперед тому, що він почав це обґрунтовувати, доводити, посилаючись на те, що без «води» немає життя, що агрегатні стани води (тверде тіло, рідина та газ) вичерпують можливі стани природної речовини. Друга теза засвідчує, що Фалес замислювався і над причинами змін та рухів, що відбуваються у природі, і шукав такі причини у внутрішній природі речей.

Учень Фалеса – *Анаксимандр* (610-546 рр. до н.е.) стверджував, що «архе» саме по собі не схоже ні на що; це – «апейрон», невизначене та безмежне. Думка Анаксимандра була проникливою, але вона не могла задовольнити людей того часу через неможливість пересвідчитись у реальному існуванні «апейрона».

Третій представник мілетської школи *Анаксимен* (585-525 рр. до н.е.) синтезував ідеї своїх вчителів: початок буття має бути досить невизначений, але доступний для сприйняття, необхідний для життя і рухливий. На думку Анаксимена, саме таким є «повітря», яке він і визначив як першопочаток всього.

Діячі мілетської школи висловлювали продуктивні ідеї й у сфері інших питань, наприклад Фалес був видатним математиком та астрономом. І все ж головний їх здобуток – розроблення ідей про світобудову, таке розроблення, що виявляє рух людської думки від конкретного через абстрактне до поглибленого усвідомлення реальності.

До того ж мілетці підготували ідейний ґрунт для появи дуже сміливої і дуже продуктивної для науки та філософії тези про те, що «все подібне до числа або пропорції». Ця теза вводила у знання математичне обчислення, а належить вона *Піфагору* (570-бл. 500 рр. до н.е.). Як Піфагор прийшов до ідеї числа як вихідного виміру всього, що існує? Якщо виходити з міркувань його попередників і вважати, що «все» є щось «одне», то тоді світ («все») стає однорідним, постає в одній якості; у такому разі відмінності між речами вже не якісні, а кількісні, усе можна виміряти числом.

Піфагор уперше визначив умови застосування для пізнання математичного обчислення, а також відокремив думку від наочного, адже число, хоч воно й пов'язане з речами, є невидимим само по собі, абстрактним. Піфагор визначив також: числове співвідношення музичних тонів, ввів в обіг такі поняття, як «космос», «гармонія», «філософія». Давні джерела переповідають, що саме Піфагор уперше

назвав себе не мудрим, а любителем та шукачем мудрості (тобто «філософом»).

Особливу увагу в період подальшого розвитку античної натурфілософії слід звернути на чотири школи.

Елейська школа (за назвою міста Елея). Найвідоміші її представники Парменід (540-450 рр. до н.е.) та *Зенон* (490-430 рр. до н.е.). Парменід займає протилежну до Геракліта позицію, виходячи із вічності і само тотожності буття. Йому належить філософський афоризм: «Буття є, а небуття немає».

Мінливий і непостійний світ, даний людині у чуттях – це щось ілюзорне, у справжній світ вона проникає розумом. Мислення дає людині можливість не тільки пізнати вічне й абсолютне у світі, а й злитися з ним. Межі людини – це межі її чуттєвого сприйняття, межі чуттєво даного їй світу. Проникаючи за ці межі, людське мислення зливається з буттям. Тут Парменід актуалізує проблему, що згодом стане глибинним лейтмотивом західної філософії – проблему тотожності мислення і буття. Вільне від обмежень відчуттів мислення проникає у буття, наповнюючись його вічною свободою від метушливої мінливості. Звідси стає зрозумілим таке висловлення Парменіда: «Те саме є думка та те, про що думка».

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що Парменід обґрунтовує традицію абсолютизму, яка протистоїть релятивізму Геракліта. Абсолютизм тут трактується як традиція у філософії, заснована на ідеї вічності і незмінності буття й запереченні небуття як чогось рівнозначного буттю. Небуття виступає моментом, формою переходу одного рівня буття до іншого. *Зенон* спрямував свої зусилля на захист ідей Парменіда через розроблення оригінальних задач-головоломок («апорії Зенона»), які доводили не мислимість руху і змін.

Школа атомізму. Найвідоміший давньогрецький атоміст *Демокрит* (480-390 рр. до н.е.) виходив із тези, що «ніщо не виникає з нічого і не перетворюється на ніщо». Якщо у світі не було б чогось стійкого і незмінного, світ не утримався би у бутті. Можна ділити і дробити речовину, але не нескінченно; межа можливого поділу – атом (неподільний); його існування – запорука незнищенності світу. З атомів утворюються світові стихії, а з останніх – все, що існує.

Школа еволюціонізму. Розробив її ідеї *Емпедокл* (483-423 рр. до н.е.), який вважав, що всі процеси світу можна пояснити через

взаємодію чотирьох стихій, або елементів (вогонь, повітря, вода й земля), та двох сил протилежного спрямування (любов і ворожнеча). Під дією любові подібне з'єднується із подібним, а під дією ворожнечі навпаки – у світі панують роз'єднання, розпад. Любов та ворожнеча почергово встановлюють своє панування у світі, а останній перебуває у періодичних станах спрямування або до досконалості (так виникають Космос і всі форми життя), або до розпаду (який неминучий після панування любові).

Школа ноології, або концепції всесвітнього розуму. Розробив її Анаксагор (500-428 рр. до н.е.), на думку якого все, що існує, складається з частинок, які містять у собі всі якості та властивості світу, – із гомемерій (частково подібних до всього). Тому людина й бачить різноманітність світу. Але конкретне поєднання гомемерій зумовлене дією світового розуму – Нуса, або Нооса; саме він постає мірою для усього сушого.

У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності. Першими здійснили поворот від пізнання природи (космосу) до проблематики людини (мікрокосму) та реалій її буття *софісти*.

Слово «софіст» спочатку означало у грецькій культурі мудреця, в епоху Сократа так стали називати платних вчителів логіки дискусій і красномовства. Кредо софістів висловив їх голова *Протагор* (біля 450-410 рр. до н. е.), заявивши: «Людина є мірою всіх речей».

Пізнання істини світу для софістів можливе тільки через органи чуттів, само очевидність ними даного є вищою достовірністю. Звідси випливає визнання всякої істини відносною і заперечення можливості пізнання всього того, що лежить за межами органів чуттів. Звертаючись лише до відчуттів і логіки "здорового глузду", Протагор говорить: «Про богів я не можу стверджувати ані що вони є, ані що їх немає». Все це приводить Протагора й інших софістів у трактуванні світу і людини до релятивізму, який, на відміну від гераклітівського, багато в чому є порожнім і деструктивним.

Зосередження софістами уваги безпосередньо на людині мало величезний вплив на засновника класичного античного періоду *Сократа* (469-399 рр. до н.е.). Проте він не міг прийняти відчуття за вищу реальність світу і слідом за Парменідом і Анаксагором звертається до розуму. Саме Розум (нус) править світом і лежить в основі всіх окремих явищ, що ми сприймаємо чуттями. При цьому

Сократ говорить не тільки про розум узагалі, а й про розум кожної людини. Він з'єднує загально-онтологічні проблеми з проблемами моральними, проблемами людського Я. «Пізнай самого себе» – цей заклик на стіні храму Аполлона в Дельфах уразив Сократа ще в юності і став головним принципом його філософії.

Сократ філософує у діалогічній формі, послідовно задаючи співрозмовнику запитання, які ведуть останнього до протиріччя із самим собою, і лише тоді висловлює власну позицію. У запитально-відповідній формі виявляється знаменита сократівська іронія. Це іронія над співрозмовником і над самим собою, яка мотивує до самопізнання і саморозвитку. Сократівська іронія знайшла своє вираження в афоризмі: «Я знаю те, що нічого не знаю».

Проте найбільше відомим учнем Сократа став *Платон* (427-347 рр. до н.е.), який, поділяючи вихідні думки свого вчителя вважав, що вимозі Сократа щодо справжніх знань можуть відповідати ідеї – незмінні сутності основи буття всього сущого. Речі виникають і зникають, міркував Платон, але світ не зникає; отже, в основі речей лежать деякі ідеальні незмінні сутності. Їх не можна побачити, але можна осягнути розумом, адже розуміючи сутність речей, людина можемо впізнати їх у змінних образах та виявах. Ідеї постають як умови переходу від сприйняття речей до їх осмислення.

Чим же є ідеї за змістом? – це миттєво схоплена повнота та єдність кожної речі. («ейдос» - вигляд). Це є сукупність елементів, необхідних і достатніх для існування певних речей, якщо знову такі побачити їх у необхідній єдності. «Єдине» у Платона є синонімом ідеї. Продовжуючи лінію міркувань своїх попередників, Платон відділив справжнє буття від того, що надано людині у сприйняттях, тобто, на думку Платона, буття розділяється на світ безсмертних ідей і світ мінливих, минутих речей. Речі є результатом матеріалізації ідей. По суті, ідея – це загальне поняття якоїсь групи речей, що має власне буття. Річ можна знищити, тоді як ідея не може бути зруйнована ні людиною, ні часом. Так, наприклад, можна зламати будь-який стіл, але ідея столу завжди залишиться. У цьому Платон близький до абсолютизму Парменіда, проте він йде далі, намагаючись з'єднати його концепцію із вченням про становлення.

Трагедія людини полягає у тому, вважає Платон, що вона змушена жити у світі речей, у світі мінливого і похмурого буття. Межі

людини – це межі світу речей, який у повсякденному житті більшістю трактується як єдино можливий.

Проте один із учнів Платона поставив під сумнів його вихідний принцип. Цим учнем був *Арістотель*. Свою філософську діяльність Арістотель (384-322 рр. до н.е.) починає з того, що розмежовується з платонівським вченням про ідеї (відомий афоризм «Платон мій друг, але істина дорожча»), прийнявши при цьому низку думок учителя.

Ідеї, згідно з Арістотелем, існують не в потойбічному світі, а є початками матеріального світу. Якщо Платон розглядає матерію як зло і джерело страждання, то для Арістотеля вона є чимось нейтральним, тим, що може прийняти будь-яку форму і органічно вмістити у собі духовне начало. Тобто, Арістотель проголосив, що ідея та річ – це те ж саме, тільки річ існує у реальності, а ідея – у нашому пізнанні і позначає передусім не єдине, а загальне у різних речах. Якщо ідея і річ тотожні, то пізнання слід спрямувати на вивчення внутрішньої будови речей та їх причин і дій. За своєю будовою речі складаються з матерії і форми. Матерія є пасивним матеріалом; поза формою вона лише чиста можливість; разом із формою матерія постає у визначеності матеріалу (субстрату) для певної форми (як мідь, глина, мармур для скульптора). Отже, дійсність речей більше пов'язана з формами, що їх продукує «форма всіх форм», або світовий розум, який, мислячи себе самого, й утворює всі можливі форми. Буття ж конкретних речей зумовлене дією чотирьох причин: причина матеріальна, формальна (вже згадані), причина дійова (з'єднує форму та матерію) і фінальна, або цільова, причина. Остання, за Арістотелем, є найважливішою, бо вона визначає місце конкретної речі в універсумі, тобто її сенс та виправданість. Рух речей зумовлений насамперед тим, що всі вони прагнуть виконати своє призначення.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми

1. Розтлумачте філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні.
2. Наведіть порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типу філософствування.
3. Основні інтереси філософського знання Сходу та Заходу – надайте порівняльний аналіз.
4. Окресліть основні філософські ідеї Давньої Індії та їх сучасне значення.

5. Надайте сучасну оцінку вихідних філософських ідей буддизму.

6. Зробіть сучасну оцінку поняття «людина» в основних ідеях конфуціанства.

7. Запропонуйте сучасну оцінку поняття «людина», виходячи із провідних ідей даосизму.

8. Прокоментуйте сократівський діалектичний метод. Основні ідеї вчення Сократа.

9. Головні принципи філософії Платона – надайте їх аналіз з позицій їх значущості для філософії наступних епох.

10. Арістотель як опонент Платона: що стоїть за відомим висловом «Платон є мені другом, проте істина для мене важливіша».

11. Проблеми гносеології у філософії Арістотеля – закони формальної логіки Арістотеля та їх подальша доля в історії західної культури, аж до сьогодення.

ТЕМА 1.3

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРИ

1. Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Для засвоєння цієї теми в першу чергу доцільно звернути увагу на те, що філософія доби Середніх віків є тим довгим відрізком в історії європейської філософії, який безпосередньо та щільно пов'язаний з християнською релігією. Тільки ті філософи, які розділяли релігійні та світські позиції християнства, могли розраховувати на визнання і популярність.

Цим чітко визначеним змістом та напрямком середньовічна філософія відрізняється від попередньої античної філософії. Якщо грецька філософія виникла на ґрунті античного рабовласницького суспільства, то філософія Середньовіччя належить до епохи феодалізму (V-XV ст.). На відміну від грецької філософії, яка була пов'язана з язичницьким багатобожжям (політеїзмом), філософська думка Середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога (монотеїзм).

Основу християнського монотеїзму становлять два важливі принципи: ідея божественного творіння та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно взаємопов'язані і сповідують віру в єдиного Бога, уособленого у людській подобі. Ідея творіння становить основу середньовічної онтології, а ідея одкровення є основою теорії пізнання (через Бога).

Тому всілякий розвиток думки і філософії у Середні віки відбувається у релігійно-теологічних рамках. У цьому розвитку відображені внутрішні складнощі і протиріччя соціального та духовного процесів феодалізму. Найбільш відомими філософами Середніх віків є Августин Блаженний (родоначальник християнської філософії, найавторитетніший представник західної патристики) та Хома Аквінський (систематизатор середньовічної схоластики).

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі основні проблеми:

1. Віра в Бога – не гіпотеза, а постулат.
2. Основні філософські характеристики середньовічного буття: символізм, канонічність, принцип несловесного вираження основних духовних змістів у формах культури, тощо.
3. Філософія середніх віків: перша модель ортодоксії (Блаженний Августин) – схоластика – друга модель ортодоксії (Хома Аквінський).

Далі треба звернути увагу на наступні проблеми: християнський світогляд – основне джерело формування європейської середньовічної філософії; вчення про універсальну сутність та природу Бога; подвійність сприйняття буття людиною Середніх Віків; проблема душі, тіла, віри, розуму та людської волі; суперечка про універсалії (реалізм та номіналізм); перша модель ортодоксії середньовічної філософії (Августин Блаженний); друга модель ортодоксії середньовічної філософії (Хома Аквінський).

Середньовічна філософія увійшла в історію філософської думки під назвою *схоластики*, яка вже з давніх пір використовується у загальному значенні як символ відірваних від реальності, "порожніх" балачок, суперечок, і для цього є підстави.

Головна особливість схоластики полягає у тому, що вона розглядає себе як науку, що служить теології, як служанку богослов'я. Починаючи приблизно з XI ст. в середньовічних університетах зростає

інтерес до проблем логіки, яка в ту епоху носила назву діалектики і предметом якої була робота над поняттями.

На питання «*що таке людина?*» – середньовічні мислителі давали не менш багато чисельні й різноманітні відповіді, ніж філософи Античності або Нового часу. Але дві передумови цих відповідей, як правило, залишалися спільними. Перша – це біблійське визначення суті людини як «образу і подоби Бога», що не підлягало сумнівам. Друга – розроблене Платоном, Арістотелем та їх послідовниками розуміння людини як «розумної тварини». Виходячи із цього розуміння, філософи Середніх віків ставили приблизно такі запитання: а) чого у людині більше – розумного початку чи тваринного; б) який з них є суттєвою її властивістю, без якої вона може обійтись, залишаючись людиною; в) що таке розум і що таке життя? Головне ж визначення людини як «образу і подоби Бога» теж породжувало запитання: які ж саме властивості Бога становлять сутність людської природи – адже зрозуміло, що людині не можна приписати ані безкінечність, ані без початковості ані всемогутність. Перше, що відрізняє антропологію вже перших християнських філософів від античної, язичницької антропології, – це двоїста оцінка людини. Людина не тільки посідає віднині перше місце в усій природі (як так високо людину ставили й деякі давньогрецькі філософи), але й як образ Божий, і схожа на Бога вона виходить за рамки природи взагалі, стаючи ніби над нею.

Першим із філософів, які намагалися привести до системи християнські догмати та на їх засадах створити вчення про людину, був Оріген (III ст. н.е.) – автор терміну «боголюдина» – який вважав, що людина складається з духу, душі і тіла. Дух не належить самій людині, він ніби дарується їй Богом і завжди спрямований до добра та істини. Душа ж становить ніби власне «Я» людини, вона є у людині початком індивідуальності, а оскільки свобода волі становить найважливіше визначення людської суті, то саме душа, за Орігеном, і вибирає між добром і злом. За природою душа повинна підкорятися духові, а тіло душі.

Вчення Орігена було першим системним викладом ідей християнства у філософському контексті. Оріген вивів християнське богослов'я на рівень розвиненої філософської концепції.

Філософська теологія Блаженного Августина стає проміжною посередницькою ланкою між античною філософією Платона та

філософією Середніх віків. Власний характер християнського Бога не дозволяє мислити його у термінах необхідності: Бог має вільну волю, «ніяка необхідність, не може змусити його проти його волі до чого би то не було, тому що Божественна всемогутність у суті божества». Людське знання про власне існування, тобто людська самосвідомість, за переконанням Августина, володіє абсолютною достовірністю, у них неможливо сумніватися. Саме через «внутрішню людину» у собі людина отримує знання про власне існування, для цього знання вона не потребує зовнішніх почуттів і будь-яких об'єктивних свідчень, які б підтверджували самосвідомість. Так, у Середині віки почався процес формування поняття «Я», яке пізніше стало відправним пунктом у раціоналізмі Нового часу.

Відносно суті полеміки *номіналізму і реалізму* – то треба підкреслити, що багато характерних особливостей середньовічної філософії проявлялися у боротьбі реалізму та номіналізму, яка тривала протягом кількох століть.

«Реалізм» у його розумінні Середніми віками не має нічого спільного із сучасним тлумаченням цього терміну. Під реалізмом розуміють вчення, згідно якому дійсною реальність володіють лише загальні поняття (або універсалії), а не одиничні предмети, які існують в емпіричному світі. Середньовічний реалізм зближується із платонізмом, для якого теж реальним буттям володіють вічні і само стверджувальні ідеї, а не минучі й мінливі чуттєві речі. Згідно з середньовічними реалістами універсалії існують до речей, є думками, ідеями у розумі Бога. І тільки завдяки цьому людський розум у в змозі пізнати сутність речей, адже ця сутність є нічим іншим, як загальним поняттям. Зрозуміло, що для реалістів, наприклад, для Ансельма Кентерберійського (1033-1109), пізнання можливе лише за допомогою розуму, бо лише розум здатний осягти загальне.

Протилежний напрямок був пов'язаний з підкреслення пріоритету волі над розумом і носив назву «номіналізм». Таким чином, згідно з ученням номіналістів, універсалії існують не до, а після речей. Крайні номіналісти, до яких належав, наприклад, Росцелін (XI-XII ст.), навіть доводили, що спільні поняття є не більше, ніж звуки людського голосу. Реальне лише одиничне, а загальне – тільки ілюзія, яка не існує навіть у людському розумі.

Одним із найвидатніших представників зрілої схоластики був монах домініканського ордену *Хома Аквінський* (1225/26-1274), учень

знаменитого середньовічного теолога і філософа Альберта Великого (1193-1280). Як і його вчитель, Хома намагався обґрунтувати основні принципи християнської теології, спираючись на вчення Арістотеля. При цьому останнє було перетворене ним таким чином, щоб воно не вступало у протиріччя із догматами створення світу із нічого та із вчення про боголюдськість Ісуса Христа.

Як і в Августина та Боеція, у Х.Аквінського вищим початком є саме буття. Під буттям Хома розуміє християнського Бога, який створив світ, як про те розповідає Старий Заповіт. Розрізняючи буття і сутність, Хома, між іншим, не протиставляє їх, а слідом за Арістотелем підкреслює їх спільний корінь. Сутності, або субстанції, володіють, згідно з Хомою, самостійним буттям, на відміну від акциденцій (властивостей, якостей), які існують тільки завдяки субстанції. Звідси виводиться розрізнення так званих субстанціальних і акцидентальних форм. Субстанціональна форма повідомляє будь-якій речі просте буття, а тому при її з'явленні ми говоримо, що дещо виникло, а при її зникненні – що дещо зруйнувалося. Акцидентальна ж форма – джерело певних якостей, а не буття речей. Розрізняючи слідом за Арістотелем актуальний і потенціальний стани, Х.Аквінський розглядає буття як перший із актуальних станів. У будь-якій речі, вважає Хома, стільки буття, скільки у ній актуальності. Відповідно він виділяв чотири рівні буття речей, залежно від ступеня їх актуальності, які виражаються у тому, яким чином форма, тобто актуальний початок, реалізується у речах.

Йдучи за Арістотелем, Х.Аквінський розглядає розум як вищу посеред людських властивостей, вбачаючи і в самій волі перш за все її розумне визначення, яким він вважає здатність розрізняти добро і зло. Як і Арістотель, Хома бачить у волі практичний розум, тобто розум, спрямований на дію, а не на пізнання, який керує вчинками людей, їх життєвою поведінкою, а не теоретичною установкою, не спогляданням. У світі Хоми дійсно існуючим виявляється врешті решт індивідуум. Цей своєрідний персоналізм складає специфіку як томістської онтології, так і середньовічного природознавства, предмет якого – дія індивідуальних «прихованих сутностей» – "діячів" душ, духів, сил. Починаючи з Бога, який є чистий акт буття, й закінчуючи найменшою із створених сутностей, кожне існуюче володіє відносною самостійністю, яка зменшується по мірі руху вниз, тобто по мірі

зникнення актуальності буття істот, які розміщені на ієрархічних сходинках.

Вчення Х.Аквінського спричинило великий вплив за доби Середніх віків, римська церква офіційно визнала його. Це вчення відроджується у XX ст. під назвою неотомізму – однієї із найвизначніших течій сучасної католицької філософії на Заході.

Відродження – це «відкриття світу та людини», час енергійних і жадібних до життя людей, з гарячою кров'ю та земними, іноді кривавими пристрастями, не вільних від забобонів, але цілком тверезих і реалістичних, сторонніх трансцендентності та байдужих до релігії, з індивідуалістичним культом сильного характеру, жагою слави, чутливих до краси, пройнятих артистизмом, який замінив їм мораль. Народження нового типу мислення, нового типу світогляду, нового типу моралі, нового типу почуття прекрасного й т.ін.

Епоха Відродження була духовним переворотом у кінцевому рахунку всесвітнього значення, – хоча стався він у невеличкому регіоні (переважно у декількох містах – Флоренція, Рим, Венеція, Неаполь) та дуже скоро минує (в Італії біля 1350-1550 рр., а потім у деяких західноєвропейських країнах наприкінці XV ст.).

Культура історично вперше стала не канонічною, а *проектною* – здійснювалась не як підсумок, а як процес, головним джерелом розвитку ставало експериментування з наявним духовним матеріалом. Так напрацьовувався ідеал гармонії, не існуючий раніше в історії.

Людська свідомість, пристосована до сприйняття вузького кола догматичних істин Середньовіччя, "виявила" у світі сліди античної культури, й, виступаючи арбітром Античності та Середніх віків, людина епохи Відродження почала мислити сама (інтерес до античної культури оцінювався як форма особистого відродження).

Ідея суверенності людського розуму, інтелектуальне право мислити адогматично – це було найголовнішим у культурі епохи Відродження; а, отже, автономія, свобода, цінність та реальність окремої людини. Людина заповнює собою світ; у людині згортається та із людини розгортається світ.

Це – так звана «революція у свідомості людини» епох Відродження й Нового часу (людина вивільнюється від середньовічних станових «поз» і «ролей», у певному сенсі стає "нічим", проте вона стає *суб'єктом* будь-якої діяльності) та створювання нової «моделі світу».

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми

1. Покажіть місце філософії Середніх віків у системі всесвітнього філософського знання.
2. Проясніть змістовну специфіку історичної еволюції філософії Середніх віків.
3. Середні віки як система релігійного знання про світ та про людину: окресліть основні характеристики.
4. Розтлумачте філософську позицію Орігени відносно терміну «боголюдина».
5. Проаналізуйте і покажіть, чому філософська теологія Блаженного Августина стає проміжною посередницькою ланкою між античною філософією Платона та філософією Середніх віків?
6. Проясніть, до яких сутнісних характеристик зводилася полеміка номіналізму та реалізму?
7. Розтлумачте і поясніть сутність схоластики як специфічної середньовічної християнської філософії.
8. Розкрийте більш детально основні змістовні моменти філософсько-схоластичної системи Х.Аквінського.
9. Порівняйте та поясніть розрізнення так званих субстанціальних і акцидентальних форм у філософії Х.Аквінського.
10. Руйнування епохи Середніх віків – як боротьба віри та розуму за право тлумачення світу. Поясніть.
11. Заключним етапом Середніх віків стала епоха Реформації (Мартін Лютер, його праця «Про свободу християнина» і протестантська етика). Прокоментуйте – про що тут йдеться.
12. Феномен географічних відкриттів Відродження, вислів Данте «моя країна – весь світ» тощо – поясніть притаманність цих явищ саме людині і світові епохи Відродження.
13. Проаналізуйте, яким чином вчення М.Кузанського про абсолютний максимум та абсолютний мінімум вводить можливість використання математичного інструментарію у природознавстві.
14. Виокреміть та поясніть основну суперечність концепції соціальної утопії Т.Мора.
15. Роль Неоплатонівської флорентійської академії у становленні та розвитку філософії епохи Відродження.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2 ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

ТЕМА 2.1

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ. НАУКА ЯК ФЕНОМЕН НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми

Комплексне бачення науки, яке представляє сучасна філософія, включає осмислення науки як дослідження. Поняття дослідження характеризує пізнавальний процес, який здійснюється науковцями. Отже, коли говорять про дослідження, мають на увазі наукове пізнання. Однак, поняття пізнання та дослідження не збігаються. Очевидно, що дослідження завжди є пізнанням. Однак, як показує історія пізнання людиною світу, історія становлення науки та інших форм пізнання, воно не завжди було та є дослідженням. Акцентування на дослідницькій складовій пізнання пов'язане саме зі становленням науки, її стилем мислення.

Дослідницька складова пізнання пов'язана з утвердженням аналітичності мислення, що пізнає, розвитком експериментальної діяльності конструюванням об'єктів, що пізнаються. Таке постає у науці, як самостійній формі пізнання, якою вона стає за доби Нового часу, приблизно із XVII ст.

За доби Нового часу світ стає картиною. Це означає, що до сущого у цілому ставляться як до того, на що людина націлена та хоче відповідно уявити. Отже, не картина світу із «середньовічної» стає «новевропейською», а світ взагалі стає картиною. І цим відрізняється специфіка Нового часу. На відміну від Античності та Середньовіччя, у Новий час, завдяки дослідженню, уявити, представити означає – мати щось перед собою наявне як щось, що «протистоїть» суб'єкту пізнання. Отже, *об'єкт пізнання протиставляється суб'єкту*, і саме з ним співвідноситься – з тим, хто уявляє, «представляє».

Наука Нового часу стає певним проектом природи. Цей проект обґрунтовується таким чином, що дослідження заздалегідь прив'язане

до нього на кожному дослідницькому кроці. Ця "прив'язка", як гарантія строгості наукового дослідження, має свої риси. Так, строгість математичного природознавства – це точність, яка досягається за допомогою чисел та обчислювань. Навпаки, гуманітарні науки, щоб бути строгими, мають бути «неточними», інакше в них втрачається життєвість. Це перша сутнісна риса науки як дослідження. *Метод – друга сутнісна риса науки як дослідження.*

Теорія пізнання (гносеологія) – розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини.

Головним у теорії пізнання є питання про відношення знання про світ до власне світу: чи спроможна наша свідомість (мислення, відчуття, уявлення) давати адекватне відображення дійсності?

У спробі відповісти на нього в історії філософії позначилися три основні лінії: скептицизм, агностицизм, оптимізм.

Існування скептицизму та агностицизму в історії філософії обумовлено низкою цілком переконливих аргументів.

У скептицизмі є моменти як позитивного (сумнів – важливий і необхідний момент всякого пізнання), так і негативного (затвердження принципової неможливості пізнання світу у всій його повноті і достовірності). Агностицизм (як й ірраціоналізм сучасної неklasичної філософії XIX-XX ст.) полягає у твердженні про те, що розум не дає достовірного знання про світ: пізнання спирається або на волю, або на відчуття, або на несвідомі інстинкти, або на інтуїцію. Оптимісти стверджують принципову пізнаваність світу, скептики сумніваються у пізнанні його повноти і достовірності, агностики впевнені в його принциповій непізнаваності.

Прихильниками пізнаваності світу (оптимістами) акцентується яскраво висловлена думка А.Ейнштейна: найбільш «незбагненим в цьому світі є те, що його можна збагнути».

Дуже важливим компонентом пізнавального процесу, привнесеним у гносеологію теорією діалектичного матеріалізму, стала практика. Практика – це матеріальна, наочно-чуттєва діяльність людей, спрямована на той або інший об'єкт з метою його перетворення для задоволення потреб, що історично склалися. По відношенню до пізнання вона виконує цілу низку функцій.

По-перше, вона є джерелом пізнання, його рушійною силою, імпульсом до початку всякої пізнавальної діяльності, дає пізнанню

необхідний фактичний матеріал, що підлягає узагальненню і теоретичній обробці.

По-друге, вона є метою пізнання, сферою застосування отриманих знань.

По-третє, вона є засобом пізнання, втілюючись, з одного боку, у вживаних в процедурі пізнання емпіричних методах, а з іншого, – у створених в матеріальному виробництві технічних засобах пізнавального процесу.

По-четверте, вона служить критерієм, мірилом перевірки істинності результатів пізнання. Тільки ті результати пізнання, істинність яких підтверджена практикою, можуть претендувати на об'єктивне значення, на незалежність від свавілля та помилок.

Пізнання припускає роздвоєність світу на об'єкт і суб'єкт.

Суб'єкт – це наділена свідомістю людина або соціальна спільнота, як носії цілеспрямованої пізнавальної активності. Суб'єкт являє собою складну ієрархію, фундаментом якої є все соціальне ціле. Кінець кінцем, вищий виробник знання і мудрості – все людство. В його історичному розвитку виділяється менш значні спільноти, якими виступають окремі народи. Кожен з них, виробляючи норми, ідеї і цінності, що фіксуються в його культурі, виступає також як особливий суб'єкт пізнавальної діяльності.

Об'єкт – це виділена (з погляду пізнавального або практичного інтересу) частина об'єктивної реальності, на яку направлена пізнавальна активність суб'єкта пізнання. Фрагмент буття, що опинився у фокусі шукаючої думки і тим самим склавши об'єкт пізнання, стає у певному розумінні «власністю» суб'єкта, вступивши з ним у суб'єктно-об'єктні відносини.

Основними методами рівня наукового пізнання Нового часу є спостереження та експеримент. Спостереження – це цілеспрямоване, планомірне, систематичне сприйняття предметів і явищ дійсності вченим з метою отримання певних знань про них.

Залишаючись у цілому метафізичною і механічною, класична наука і особливо природознавство готують поступовий крах метафізичного погляду на природу. У XVII-XVIII ст. у математиці розробляється теорія нескінченно малих величин (І.Ньютон, Г.Лейбніц), Р.Декарт створює кінетичне вчення, широку популярність завойовує космологічна гіпотеза Канта-Лапласа, що сприяє впровадженню ідеї розвитку у природні, а потім і у суспільні науки.

Філософія вивчає науку як вид людського пізнання світу. Це означає, що філософія розкриває специфіку наукового пізнання порівняно із буденним, ненауковим, міфологічним, естетичним тощо. Як галузь людського пізнання світу, наука має свій предмет, тобто, закони, що вона відкриває, та методи, тобто, правила, засоби дій дослідника. Наука є системою об'єктивних знань про світ.

До структури наукового знання, окрім емпіричного та теоретичного рівнів, зазвичай відносять:

- ідеали і норми пізнання, які відображають цінності та цільові настанови науки;

- наукову картину світу, яка складається як результат синтезу знань, здобутих різними науками, та вмщує загальні уявлення про світ, що продукуються на відповідних стадіях історичного розвитку науки;

- філософські підвалини науки, які включають філософські ідеї та принципи, що обґрунтовують як ідеали та норми науки, так і змістовні уявлення щодо наукової картини світу, а також забезпечують включення наукового знання у культурний контекст.

Особливості філософського пізнання: відсутність заборонених тем; намагання вийти на питання сенсу та остаточної значущості; дискурсивний тип мислення; прагнення розглядати світ з позиції належного, а не наявного; орієнтація на виявлення найбільш загальних підстав, закономірностей, зв'язків та відношень у функціонуванні дійсності.

Особливості наукового знання: обґрунтованість, експліцитність, загально значущість, референтність, валентність, рефлексивність, системність.

У результаті цих наукових відкриттів природознавство піднімається на якісно новий ступінь і стає дисциплінарно організованою наукою. Якщо у XVIII ст. воно було переважно наукою, що збирає факти, наукою про закінчені предмети, то у XIX ст. воно стало систематизуючою наукою, тобто наукою про предмети і процеси, їх походження і розвиток.

Центральною проблемою класичної науки стає синтез знання, пошук шляхів єдності наук, проблема співвідношення різноманітних методів пізнання.

У природознавстві активно відбувається процес диференціації наук, поділ великих розділів науки на дрібніші. Наприкінці XIX ст.

з'являються перші ознаки процесу інтеграції наук, який є характерним для науки ХХ ст. Це виникнення нових наукових дисциплін на стиках наук, що охоплюють міждисциплінарні дослідження (наприклад, біохімія, геохімія, біогеохімія, фізична хімія тощо).

Іншим результатом наукової революції стало *затвердження неklasичного стилю мислення. Новітня революція у науці призвела до заміни споглядального стилю мислення діяльним.*

З одного боку, це широкі напрями, течії, що концептуально об'єднані вихідними принципами та ідеями як своєрідним фундаментом. Це, наприклад, позитивізм, прагматизм, томізм, марксизм, екзистенціалізм.

На прикладі представників позитивізму потрібно визначити те видатне досягнення К.Поппера, що він першим усвідомив справжнє значення двох основоположних методологічних принципів: теоретичної відносності та розвитку наукового знання. У змісті неопозитивізму ці принципи не мають розумної альтернативи, а тому аргументи Карла Поппера були більш вагомими, аніж міркування його опонентів.

Як показали дослідження, проблемність ситуації викликана еволюцією (переходом) неопозитивізму у постпозитивізм, що спричинило "розмивання" демаркаційної межі, що відокремлювала науки від інших форм людського знання. Основну роль у цій ситуації відіграла пост позитивістська концепція історика і методолога науки Томаса Куна.

Філософ осмислив розвиток науки як чередування еволюційних фаз і наукових революцій, що сприяють змінам «наукових парадигм». Парадигма – це система орієнтирів наукової діяльності (знання, навичок, норм поведінки), прийнята у конкретному науковому співтоваристві (тобто посеред вчених, які працюють в одній сфері досліджень – науковій дисципліні). Для кожного, хто прагне стати членом даного співтовариства, це свого роду "профмінімум", що й формує кунівське визначення парадигми як «дисциплінарної матриці».

З іншого боку, це значно вужчі за своєю специфікою школи всередині тієї чи іншої течії або на перетині ідей кількох із них – такі, як махізм, емпіріокритицизм, персоналізм, структуралізм або франкфуртська школа соціального аналізу. Нині ця традиція продовжується розвитком шкіл герменевтики, постмодернізму тощо.

Інтегративна тенденція сучасних гуманітарних наук забезпечується орієнтацією на людину.

У ХХ ст. відбулася потужна інтеграція гуманітарних наук, з'явилися численні міждисциплінарні поля дослідження. Статус комплексних за своєю природою наук у структурі наукового знання не зовсім з'ясований, бо вони не належать до традиційних об'єктно-орієнтованих, і навіть не до міждисциплінарних, а до проблемно-орієнтованих, виникнення яких було результатом інтегративного ефекту пізнання людини як істоти об'єктивно комплексної та універсальної у своїй діяльності. Посеред нових так званих комплексних дисциплін варто відзначити аксіологію – науку про цінності життя і культури, що досліджує насамперед ціннісні орієнтації людини.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Назвіть рівні пізнання та форми пізнання, що формуються на кожному з цих рівнів.

2. Чи є синонімами такі поняття: «знання» та «інформація»; «дезінформація» та «хибна інформація»?

3. Назвіть методи емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання.

4. Р.Декарт – видатний філософ епохи Нового часу й одночасно видатний математик. Прокоментуйте.

5. Розкрийте проблему пізнаваності світу, зокрема, її розв'язання у напрямках гносеологічний оптимізм, скептицизм та агностицизм.

6. Класична наука Нового часу, разом з технічним прогресом, обіцяла людині зробити її такою що все знає та все може – чи впоралась вона з цим (свою відповідь обґрунтуйте декількома різноплановими аргументами).

7. Проаналізуйте моделі розвитку науки, що пропонують К.Поппер, Т.Кун?

8. З'ясуйте, які теорії відіграють роль фундаментальної теорії у класичній, некласичній та постнекласичній науці.

9. Порівняйте цілі та особливості наукового дослідження на трьох етапах розвитку науки: класичному, некласичному, постнекласичному.

10. Теоретичне знання – яким є його статус у сучасному світі? Чим постає «теорія» у науці, у політиці, у мистецтві тощо?

11. Поясніть специфіку науки як соціального інституту, яким, по суті, вона постає у XX - початку XXI ст.

ТЕМА 2.2 ФІЛОСОФІЯ НОВІТНЬОГО ЧАСУ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми

1. Особливості філософських напрямків Новітньої доби.
2. Сцієнтистські напрямки новітньої філософії.
3. Антисцієнтистські напрямки новітньої філософії.

Перше питання.

Наша епоха – це час глибоких соціальних зрушень, пошуку шляхів подолання відчуження людини, звільнення її від усіх видів поневолення, реалізації свободи, справедливості, утвердження непорушних правових і моральних норм співжиття. З одного боку, зроблена спроба побудови соціалізму на основі марксистського вчення, а з другого – йде еволюція капіталізму, в якій разом з тим проявляється і тенденція використання здобутків соціалізму. Все це відбувається не у гармонійних, а в дуже суперечливих і навіть конфліктних формах. Сучасний світ – край складний і динамічний, у ньому борються, стикаються різні сили й тенденції.

Друга ознака часу – науково-технічна й інформаційна революції, які розпочалися «новітньою революцією у природознавстві» на зламі XIX і XX століть. Відкрилася «неминучість дивного світу», необхідність корінної зміни фізичних понять. Виявилися величезні перспективи освоєння земної і космічної природи, але разом з тим і загрози набували значніших масштабів – екологічні катастрофи і, навіть, у гіршому варіанті, самознищення людства.

Філософія постала перед необхідністю – по-новому осмислити свою споконвічну проблему «людина і світ» і при цьому визначити своє відношення до «класичної» філософії XVII-XIX століть, тобто періоду висхідного розвитку капіталізму, індустріально-ринкової

економіки. Цій філософії були властиві віра у розум – не тільки як у людську здатність раціонального пізнання, але й як у принцип світобудови, влаштування природи і суспільства; віра у прогрес, тобто у поступальний процес реалізації того ж таки розуму в історії людства, у можливість і необхідність здійснення розумної суспільної організації; пізнавальний та історичний оптимізм.

Новітня наукова революція порушила «класичну» галілеївсько-ньютонівську ясність світорозуміння, а кризові явища у суспільстві, особливо катастрофічні події ХХ ст. (дві світові війни, експерименти з встановленням тоталітарних, репресивних режимів, невдача «розвинутого соціалізму» і розвал Радянського Союзу) підірвали «благодішну» віру в історичний розум і прогрес, виявили ілюзорні засади історичного оптимізму.

У філософії почала посилюватися реакція проти класичного раціоналізму; акцент був перенесений на нереалістичний аспект (чи навіть сутність) дійсності. Вже А.Шопенгауер (1788-1860), «предтеча» цього зрушення, сутність світу вбачав не у розумному началі, а у «світовій волі», первинній по відношенню до уявлення й розуму; він же був проповідником песимізму і включив у коло європейських філософських ідей буддійське вчення про страждання як сутність людського буття.

Ф.Ніцше (1844-1900), продовжуючи цю лінію, витлумачив «світову волю» як «волю до влади» і став співцем «надлюдини», що втілює в собі цю волю, вітальну (життєву) силу і перебуває «по той бік добра і зла». Ці ідеї у вульгаризованому вигляді були підхоплені німецькими нацистами.

Ф.Ніцше був одним із засновників напрямку, який набув назви «*філософії життя*» і різні варіанти якого розробляли Г.Зіммель, В.Дільтей, Л.Клагес, О.Шпенглер, А.Бергсон та інші. В ньому реальність визначається як «життя», яке становить органічну цілісність і неперервну тривалість («потік»). У ньому немає протиставлення матеріального і духовного, об'єкта і суб'єкта. Воно не може бути досягнуте науково-раціоналістичними методами (в яких головним є аналіз), а досягається інтуїтивно, через «відчуття».

Якщо «класична» філософія головним началом у людині вважала її свідомість, зокрема розум, то в «кінці віку» (відомий французький вираз «*fin de siecle*») і у ХХ ст. зростає інтерес до несвідомої сторони людської психіки. Австрійський психіатр і

мислитель З.Фройд (1856-1939) розробляє методику *психоаналізу*, яка перетворюється її засновником та його послідовниками на розгорнуту психологічну, філософську, культурно-історичну концепцію.

Відштовхуючись від ідей В.Шеллінга і А.Шопенгауера, Е.Гартман (1842-1906), психоаналіз створює свою «філософію несвідомого». Предметом гносеологічних досліджень стають нерациональні форми пізнання – відчуття, сприйняття, інтуїція. Проявляється тенденція до ірраціоналізму – приниження чи навіть повне заперечення можливостей раціонального пізнання, а також до агностицизму – у вигляді тверджень про те, що пізнання обмежене чуттєвим досвідом і в принципі не здатне проникати у сутність речей: «*ignotamus et ignorabimus*» («не знаємо і не пізнаємо»).

При визначенні ставлення до сучасної науки, її можливостей, наслідків науково-технічного прогресу виникає протистояння *сциєнтизму* (лат. *scientia* - знання, наука) – впевненість у необмежених можливостях науки й її практичних застосувань та *антисциєнтизму*, який виражає не тільки сумніви у таких можливостях, але й страх перед сучасною наукою і технікою як «демонічними силами», що загрожують благополуччю людини й самому її життю. У руслі соціальної думки це, відповідно, – протистояння технологічного оптимізму, технократизму і технологічного песимізму, антитехнократизму, який знайшов вираз у так званих «антиутопіях» (Е.Зам'ятін, О.Хакслі, Дж. Оруелл).

Слід відзначити, що у сучасній філософській думці особливе місце займає марксистська філософія. З одного боку, вона продовжує традиції філософської класики (особливо німецької і, насамперед, гегелівської). Їй властива опора на наукове світорозуміння, прагнення до раціонального пояснення природних і суспільних явищ, обґрунтування закономірностей соціального прогресу. З іншого боку – вона виходить за межі класичної традиції, що виражається у послідовному, неухильному і навіть підкресленому відстоюванні матеріалізму, органічно поєданого з діалектикою, а також у розумінні людини як суспільної, практично діючої істоти, яка освоює і перетворює світ, реалізуючи і розвиваючи при цьому свою властиву сутність.

Завершуючи цей огляд, можна виділити такі головні проблеми сучасної філософії: витлумачення, осмислення нової, неklasичної картини світу, яка створюється сучасним природознавством, і в

зв'язку з цим – теоретико-пізнавальних, логіко-методологічних питань, аналіз знання і мови; людське буття в оточуючому світі, яке розглядається в усій його своєрідності, повноті й різноманітності проявів.

Друге питання.

Незвичайність новітніх наукових відкриттів гостро поставила питання про природу наукових понять, співвідношення чуттєвого і раціонального моментів пізнання, емпіричного і теоретичного знання, про істину та її критерії, закономірності розвитку науки, наукової революції тощо. З кінця ХІХ ст. впливовим став позитивістський напрям з його установкою на точне знання. Водночас у ньому були чітко виражені й суб'єктивно-ідеалістична та агностична тенденції.

У своєму історичному розвитку *позитивізм* пройшов кілька етапів. Перша його форма виникла ще у 30-40-х рр. ХІХ ст., її засновниками були О.Конт (1798-1857), який й запровадив термін «позитивізм», а також Г.Спенсер (1820-1903), Дж.Ст.Мілль (1806-1873) та інші. Базою для цього напрямку були успіхи емпіричних наук, які ґрунтувалися на даних досвіду, спостережень та експериментів. У світоглядному плані позитивізм був негативною реакцією на натурфілософські вчення, спекулятивні системи Ф.Шеллінга, Г.Гегеля; у плані ж соціальному він виражав типову для буржуазного суспільства установку на «техніцистичне» використання даних науки, практичне оволодіння природою, коли загальні світоглядні питання відступають на задній план або взагалі перестають бути предметом інтересу дослідника.

Згідно з позитивістськими поглядами наука повинна бути позитивним знанням, яке спирається на дані досвіду. Їй не потрібна філософія («метафізика»), яка вдається до спекулятивних (умоглядних) розумувань про «начала речей», «принцип буття» і т.ін. Справа науки – констатувати, описувати, класифікувати факти досвіду, встановлювати зв'язки між ними, послідовність явищ, тобто виявляти закони. Наука не повинна претендувати на пізнання сутності явищ, субстанції, причинності, оскільки поняття як результат такого пізнання – «метафізичні», тобто ненаукові.

Що ж до філософії, то єдине, чим вона може й повинна займатися, – це узагальнення висновків конкретних наук, систематизація наукового знання. Таким чином, разом з «метафізикою», позитивізмом усувалася власне філософська, загальна

світоглядна проблематика. З самого початку позитивізм виражав суб'єктивно-ідеалістичну, феноменалістичну, агностичну тенденцію, хоч і включав елементи природничо-наукового матеріалізму.

Друга історична форма позитивізму – це *махізм* (*емпіріокритицизм*), який набув певного поширення в кінці XIX - початку XX століть. Його засновниками були австрійський фізик і філософ Е.Мах (1838-1916) та швейцарський філософ Р.Авенаріус (1843-1896).

Ця форма позитивізму склалася тоді, коли новітня революція у природознавстві виявила обмеженість низки понять і принципів «класичної» фізики, неспроможність метафізичного матеріалізму дати філософське тлумачення нових для науки явищ і обґрунтувати нову, нетрадиційну фізичну картину світу. На перший план у махізмі були поставлені проблеми теорії пізнання. При цьому суб'єктивно-ідеалістичні та агностичні мотиви зазвучали з повною силою.

Початок третьої форми позитивізму (*неопозитивізму*) був покладений діяльністю групи вчених – логіків, математиків, соціологів, філософів, які у 1922 р. створили так званий «Віденський гурток». До нього увійшли М.Шлік, Р.Карнап, О.Нейтрат та інші. Після вбивства М.Шліка (1936 р.) і захоплення Австрії гітлерівцями (1938 р.) Віденський гурток розпався, а його учасники емігрували. З того часу неопозитивізм розроблявся, головним чином, в англомовних країнах, де помітною були давні емпіристична і номіналістична традиції. Прихильниками різних проявів неопозитивізму були Л.Вітгенштейн, Б.Рассел, А.Айер, К.Поппер, Г.Рейхенбах, представники так званої львівсько-варшавської школи А.Тарський, Я.Лукасевич, К.Айдукевич та інші.

У свою чергу неопозитивізм пройшов ряд своїх етапів розвитку. У вихідному вигляді, якого надали йому члени Віденського гуртка, він виступив як «логічний позитивізм», або «логічний емпіризм». Розглядаючи справді актуальні проблеми логічного апарату науки, вихідних начал наукового знання, його структури, відношення між емпірією і теорією, неопозитивісти зробили безсумнівний внесок в їх розробку. Але їм властива була й нігілістична позиція щодо філософської «метафізики». Філософії відводилася лише «жандармська» функція «очищення» мови науки від понять і термінів, які нібито не мають наукового смислу.

Специфічною для логічного позитивізму є процедура верифікації, тобто перевірки наукових положень через їх зіставлення з фактами, які піддаються спостереженню. Якщо безпосередньо таке зіставлення неможливе, то із верифікованого положення робляться логічні висновки аж поки не будуть одержані ті, які можна перевірити. Залежно від результатів верифікації такі висловлювання поділяються на істинні, якщо вони досвідом підтверджуються, і хибні, якщо вони ним не підтверджуються або йому суперечать. Обмеженість такого розуміння верифікації невдовзі стала очевидною.

Виходячи із позитивістської традиції, але намагаючись подолати труднощі, з якими стикається логічний позитивізм, К.Поппер протиставив процедурі верифікації принцип фальсифікації. Згідно з останнім, для розвитку теорії треба намагатися її фальсифікувати, тобто шукати факти, здатні її спростувати. Якщо теорія взагалі не піддається такому способу спростування, то вона не є науковою. Відсутність спростовуючих фактів ще не є підтвердженням безумовної істинності теорії. Питання про таку істинність завжди залишається відкритим, і розвиток теоретичного знання здійснюється через висування все нових гіпотез та їх спростування. Логічно таке розуміння веде до гносеологічного плюралізму – визнання принципово припустимими відмінних одна від одної теоретичних концепцій, які, отже, є умовними і жодна не може претендувати на статус об'єктивно абсолютної істини.

У 50-60-х рр. ХХ ст. переважаючою формою позитивізму став *лінгвістичний аналіз*, засновником якого був Л.Вітгенштейн. Предметом дослідження у ньому стає вже не наукова, а повсякденна мова. Ставиться «терапевтичне» завдання «очищення» мови від таких слів і виразів, які, маючи «метафізичний» зміст, нібито призводять до перекрученого сприйняття і осмислення явищ, навіть до непорозумінь та конфліктів, утому числі й соціальних. Унаслідок такого «очищення» правомірними залишаються лише такі вирази, які фіксують і описують дані безпосереднього чуттєвого сприймання.

Мова розуміється як «первинне явище», яке визначає осмислення дійсності. Досить усунути деякі вирази, щоб зникли самі явища, які ними позначаються, і проблеми, що викликають суперечки.

Новітні концепції науки (наукознавства) виходять за межі типових для неопозитивізму проблем. Якщо неопозитивізм займався аналізом «готового» знання (такого, що вже склалося), то у

концепціях, які прийшли йому на зміну, ставляться і обговорюються питання: як розвивається наука?, які чинники впливають на цей розвиток?, як відбувається зміна наукових теорій?, яке співвідношення між старою і новою теоріями? тощо. Саме ці питання розглядаються у працях Т.Куна, І.Лакатоса, П.Фейєрбенда та інших.

Близькими до позитивістської традиції є вчення *прагматизму* (грец. pragma - справа, дія), зокрема *інструменталізму*, їх засновниками були американські (США) мислителі кінця XIX - початку XX ст. Ч.Пірс, У.Джемс, Дж.Дьюї, ДжТ.Мід. Прагматизм правомірно розглядати як концептуальне (понятійно-теоретичне) оформлення такої риси американського менталітету, як практицизм, діловитість прагнення до життєвого успіху, до корисного ефекту будь-якої діяльності.

Оперуючи традиційним для позитивістського напрямку поняттям «досвід», прагматисти розглядають його (досвід) як низку ситуацій, які ставлять перед людиною проблеми, що вимагають розв'язання. При такому розумінні відношення істинності (відповідності наших думок, понять, концепцій об'єктивній дійсності) і практичної ефективності ототожнюється; поняття істини суб'єктивується.

Третє питання.

Якщо сцієнтизм у новітній філософії представлений позитивістським напрямом, для якого головними є теоретико-пізнавальні і методологічні проблеми, то *антисцієнтизм* – екзистенційно-антропологічним, для якого центральною є проблема людини – її сутності й існування, буття у світі, можливостей і перспектив, свободи і відповідальності. На це вказує сама назва напрямку: екзистенція (лат. *extentia*) – існування, антропос (грец. *antropos*) – людина. Йому властива більше або менше виражена ірраціоналістична тенденція, оскільки прибічники вважають, ніби специфіка людського буття не може бути досягнута і виражена науково-раціоналістичними засобами. Звідси – характерний зв'язок (особливо для екзистенціалізму) швидше з мистецтвом, ніж з науковим мисленням.

Ідейними попередниками *екзистенціалізму* («філософії існування») був датський філософ і теолог Е.Гуссерль – засновник феноменології. Але, в основному, екзистенціалізм був породженням складного і трагічного XX ст. – з його гострими суперечностями й конфліктами, катастрофічними війнами, широкомасштабним

наси́льством над лю́дьми, нестримним науково-технічним прогресом, який виявився не тільки благом, але й джерелом великих небезпек. Дві великі «хвилі» екзистенціалізму, в одній з яких відому роль відіграли німці (М.Хайдеггер, К.Ясперс), а в другій – французи (Ж.-П.Сартр, А.Камю, Г.Марсель) не випадково пов'язані з катастрофічними подіями століття – світовими війнами.

Екзистенціалізм поставив собі за мету повернути людину до самої себе, відновити «справжність» людського існування, його інтимну «самість» (від слова «сам»). При цьому риси особистості були абстраговані від об'єктивних умов, суспільних обставин, поза якими, власне, людське «я» не існує.

Поняття «екзистенція» («існування») у Хайдеггера – «Dasein» («наявне буття», «тут-буття») не виражає якихось об'єктивних характеристик людини. Воно виражає «для-себе-буття» – переживання людиною свого справжнього, індивідуального, єдиного і неповторного, самотнього, часового і тимчасового, скінченого, приреченого на смерть існування.

Оскільки в центрі екзистенціалістського філософствування перебуває суб'єкт, особистість, «я» – його можна назвати різновидом суб'єктивного ідеалізму. Але на відміну від «класичних» форм цього напрямку суб'єкт в екзистенціалізмі є суб'єктом не пізнання, діяльності, творчості, а насамперед суб'єктом переживання.

Дослідження «онтологічної структури» людського буття, при якому застосовується метод гуссерлівської феноменології (розгляд феноменів свідомості, звільнення від усього емпіричного), приводить до виявлення вихідних, початкових визначень («екзистенціалів»), які по суті є емоційно-психологічними станами: «занепокоєння», «тривога», «страх» тощо, їх коріння – у тимчасовості існування. Поняття часу в екзистенціалізмі є дуже суттєвим. Німецький екзистенціалізм заявив про себе працею М.Хайдеггера «Буття і час» (1927). Екзистенціальний час – це не зовнішній, об'єктивний (математичний, фізичний, космічний) час, це час, що переживається, це час, спрямований від народження до смерті.

Людині, вважають екзистенціалісти, властиве бажання сховатися, «втекти» від усвідомлення своєї скінченності і від відповідальності за своє життя, яка звідси випливає. Зрештою, йдеться про вибір між життям і смертю («бути чи не бути?»). Як пише у своєму «Міфі про Сізіфа» А.Камю, «є лише одна по-справжньому

серйозна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – означає відповісти на фундаментальне запитання філософії. Все інше – чи має світ три виміри, чи керується розум дев'ятьма чи дванадцятьма категоріями другорядне. Такі умови гри: насамперед треба дати відповідь». Подібні думки не нові. Вони зустрічаються у відомих письменників. Але те, що у цих великих письменників-мислителів було однією з граней їх глибоких роздумів, екзистенціалізм перетворив у центральну проблему буття.

Індивідуалістична установка екзистенціалізму пом'якшується (але не усувається) визнанням цінності міжособистісних групових зв'язків. Ці зв'язки мисляться як емоційно-психологічні.

Трагічне світо- і самовідчування не долаються не тільки у безрелігійних, «атеїстичних» (М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Камю), але і в релігійних (К.Ясперс, Г.Марсель, М.Бубер) варіантах екзистенціалізму. Бог-«трансценденція» (лат. *transcendens* - «такий, що виходить за межі») у К.Ясперса, Бог як абсолютне «Ти», спілкування з яким є «тайнством» у Г.Марселя, М.Бубера – це по суті форма уявного задоволення потреб у повноті буття; у розриві меж вузько особистісного «мікрокосму», яким є «відчужена» людина, «закинута» у чужий для неї світ.

Заглиблюючись у внутрішній світ людини, в її переживання, екзистенціалісти проявили певну психологічну проникливість, привернули увагу до справжніх людських потреб. Проте, вириваючи особистість із сукупності соціальних відносин, ці проблеми розв'язувати не можна. Трагізм індивідуального, зосередженого на собі буття залишається не «знятим».

Фрейдизм – вчення, засновником якого був австрійський вчений і мислитель З.Фройд (1856-1939). Як лікар-психіатр Фройд досліджував причини і методи лікування неврозів. Для цього він розробив метод психоаналізу, та, зрештою, прийшов до дуже широких філософських узагальнень.

Згідно з концепцією З.Фрейда, у структурі особистості виділяються три елементи: «Воно» (лат. *Id*) – неусвідомлена і «передсвідомна» сфера психіки; «Я» (*Ego*) – її свідомий рівень та «над-Я» (*Super-Ego*), в якому виражаються вимоги суспільства до людини, що обмежують або забороняють її інстинктивні потяги та бажання. Внаслідок дії цих вимог і заборон виникають психологічні механізми

«цензури», «витіснення» та інші, якими забороняються потяги, інстинкти не допускаються у свідомість, а витісняються у сферу несвідомого. Проте вони не зникають, а проявляються у вигляді сновидінь, обмовок, описок, неврозів, а також у «сублімованих» (лат. *sublimatio* - піднесення), ушляхетнених формах, таких, як художня творчість. Головним і визначальним інстинктивним потягом людини З.Фройд вважав сексуальний, а пізніше розвинув вчення про два протилежні потяги – до життя (ерос) і до смерті (танатос).

З.Фройд, напевно, без достатньої підстави виходив з думки про визначальну роль неусвідомленого стосовно свідомості. Свої уявлення про динаміку людської психіки він намагався застосувати до пояснення соціальної психології і культурно-історичних явищ. Як різновид колективного неврозу, він розглядав релігію.

Його послідовники К.Г.Юнг, А.Адлер, О.Ранк, В.Рейх, Е.Фромм, К.Хорні, Г.Салліван, Г.Маркузе (неофрейдисти) вносили істотні корективи у вчення основоположника фрейдизму. Так, К.Юнг (1875–1961) розробив вчення про «колективне несвідоме», яке становить глибший рівень психіки, ніж індивідуально несвідоме і в якому зберігаються «архетипи» – першо-образи, що склалися ще у період становлення людської культури. Е.Фромм (1900-1980) досліджував взаємодію між психічними і соціальними факторами, пропонував методи «соціальної терапії» для «оздоровлення» суспільства. Як у самого З.Фройда, так і в його послідовників (фрейдистів і неофрейдистів) наявна тенденція психолізації людської сутності і відповідне трактування співвідношення психологічного і соціального.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми

1. Покажіть плюралізм течій сучасної філософії.
2. Проаналізуйте передумови критичного перегляду принципів і традицій класичної філософії кінця XIX - початку XX ст.
3. Покажіть особливості захисту й оновлення класичних філософських традицій у неотомізмі (Ю.Бохенський, Ж.Мартін, Т. де Шарден), неокантіанстві (О.Лібман, Г.Коген), неогегельянстві (Б.Кроче, Ж.Іпполіт, Дж.Ройс).
4. Охарактеризуйте філософські погляди К.Маркса, Ф.Енгельса щодо проблем: буття-мислення, матерії-свідомості,

матеріального-ідеального, діалектики, відчуження, матеріалістичного розуміння історії, комуністичного ідеалу.

5. Розтлумачте проблему раціонального та ірраціонального: ірраціоналістичний і містичний підхід філософії (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, В.Дільтей).

6. Філософські проблеми психоаналізу (З.Фройд, К.Г.Юнг, Е.Фромм): основні змістовні аспекти.

7. Екзистенціальна філософія та її різновиди (С.К'єркегор, М.Хайдеггер, А.Камю, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс) щодо проблематики: життя і смерть, сенс існування, проблема свободи.

8. Розкрийте проблему знання і мови у сучасній філософії.

9. Надайте узагальнене тлумачення таких напрямків сучасної філософії як: неопозитивізм (Л.Вігтенштейн, Р.Карнап, Б.Рассел), структуралізм (К.Леві-Строс, М.Фуко), герменевтика (Г.Гадамер, П.Ріккерт, Т.Кун). Г.Маркузе й «нові ліві».

10. Постпозитивізм (К.Поппер, І.Лакатош, П.Фейєрабенд): які суттєві змісти він вносить у наукове пізнання сучасного світу.

ТЕМА 2.3 УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФІЯ У СВІТОВОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ПОЛІЛОЗІ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми

Українська філософія постає своєрідним явищем світової філософії. Її буття в історії світової думки розгортається у полі магнетизму західної і східної традицій філософствування. На межі між Сходом і Заходом, здолавши сили їх тяжіння, просякнута глибинними архетипами слов'янського етносу, постає українська «філософія серця». На слов'янських теренах зростає кордоцентричне розуміння світу і людського життя: жити треба в любові зі світом, пізнавати різномайття його ладу і бути щасливим. У розумінні людського життя українська думка виходить на нові обрії щодо протиставлень, явлених Сходом і Заходом. У питанні місця людини у світі українська філософія визнає людину цілісною, природною істотою, яка

розпрацьовує духовну складову. Показником рівня української філософії є розуміння добра. Якщо на Сході добро виявляється в утриманні людини у межах, визначених її суспільством (виконання ролі, висунутої суспільством), то на Заході, навпаки, добром вважається перевершення себе, подолання власних й будь-яких меж. А у слов'янській традиції добром є вияв любові через відповідальність і милосердя.

Філософська думка Київської Русі у християнську епоху її історії, як відомо, формулювалась в суголоссі впливів народної культури і християнства. Розквіт держави співпадає у часі (IX-XII ст.) зі становленням християнської релігії, і це обумовлює переплетіння глибинних особливостей світосприйняття із християнськими цінностями у своєрідному співвідношенні. Треба зауважити, що в цей час у Київській Русі живопис, архітектура, ремесла, писемність, освіта переживали бурхливий розквіт, а християнство потроху входило в цей процес і підживлювало його.

У часи, коли європейське людство намагається зрозуміти оточуючий світ через Бога (обґрунтування буття Бога є поясненням цього світу), у світогляді Київської Русі людина займає місце посередника між Богом і світом. В європейській варіації Бога обрано засобом пізнання світу, а в українській – він є обрієм для людини, перебуваючої на межі можливості (Бог) і дійсності (оточуючий світ). Друга варіація вигідно вирізняється свободою, вибором, гуманністю і гармонійністю. Звідси витікає пізнання Бога як шукання істини: Кирило Туровський (XII ст.) підсумовує неабиякі математичні і астрономічні здобутки свого часу, сміливо аналізує поняття часу-простору, розбудовує теоретичні засади календаря, володіє навичками ділення, оперує дробовими числами і числами зі ступенями.

У суспільному житті принцип милосердя матеріалізується в милостиню. Остання може бути здійснена не тільки грішми, їжею або іншими речами, вона може бути виявлена як допомога, співпереживання, шанс для іншої людини. Милостиня у розумінні мислителів Київської Русі – це умова впорядкування суспільних відносин, які вибудовує людяність. Остання притаманна як християнству так і слов'янській культурі, і по праву може вважатися підставою їх діалогу.

Цікавим є той факт, що архаїчна риса українського світогляду – любов, у XIII ст. знаходить свій новий контекст у відповідальності.

Феодосій Печерський (бл.1036-1074), Кирило Туровський (помер бл. 1182), Кирик Новгородець (1110-1156/58), Серапіон Володимирський (р.н.н.-1275).

Українська філософська думка XV - першої половини XX ст.

Українські землі у XII-XIV ст. зазнали монголо-татарської навали, яка знищила рештки державності, що залишилися після феодальної роздробленості Київської Русі і зруйнувала економічний лад на півдні українських земель, що спровокувало реакцію культурного «сну» південно-східних слов'ян.

Після відновлення Київського князівства у складі Великого князівства Литовського розпочалося відновлення Києва. За правління князів Олельковичів відбудовано культурні споруди, активізувалось культурно-освітнє життя. Поступово Київ знов стає центром раціоналістично-гуманістичного руху, який охопив українські і білоруські землі Великого князівства Литовського. У середині XV ст. важливу роль у політичному і культурному житті Києва почали відігравати міські ремісничо-купецькі верстви, що найбільше були зацікавлені у практичних знаннях, наукових уявленнях про реальний світ і людину. У київському єврействі формувался осередок книжників, які перекладали з єврейської мови біблійну літературу, твори з логіки, метафізики, природознавства, підтримували тісні зв'язки з київськими інтелектуалами. Його представники були високоосвіченими людьми, крім єврейської, знали книжну і розмовну мову місцевого населення, якому призначали свої переклади. У цьому осередку з'являється перша власне філософська література: «Логіка Авіасафа»; «Промова Мойсея Єгиптянина»; «Арістотелеві врата», або «Тайная тайних»; «Лілія таємниць»; «Брама справедливості». Їх стараннями були перекладені також «Шестокрил», написаний єврейським вченим Іммануелем бар Якобом, і «Космографія». Поступово київський науковий гурток книжників, який називали «ожидовілі», став складати істотну протиагу теологічно-богословській орієнтації Києво-Печерського монастиря. Серед творів, які вийшли із гуртка київських книжників, було багато перекладів трактатів античних філософів з арабської і староеврейської. У такий спосіб давньогрецькі тексти потрапляли до України. Київські ж переклади цих творів являли собою унікальну спробу перекладу логічних праць доступною широкому загалу національною мовою.

Помітні зрушення у духовній культурі відбулися у XV ст. і в Галичині, яка на той час входила до складу Польської держави. Центрами її були Львів і Перемишль, де, як і в інших містах, організовували кириличні друкарні для друкування східно-слов'янських книг. Найвідоміша з них – друкарня Ш.Фіоля у Кракові. Саме тут у 1483 р. вийшла книга Юрія (Котермака) Дрогобича (прибл. 1450-1494) «Прогностична оцінка поточного 1483 року» – перша друкована праця українського автора, а в 1491 р. стараннями галицьких культурних діячів надруковано давньоукраїнською мовою книги «Осьмигласник», «Часословець», «Тріодь пісна», «Тріодь цвітна». У них помітні емпіричне споглядання природи, зацікавленість людською особистістю, її внутрішнім світом, що відповідало гуманістичним ідеям Ренесансу, які пропагував український вчений Юрій Дрогобич.

На початку XVI ст. феодалізм на Україні переходить у фазу розвитку простого товарного виробництва. Піднесенню культури й освіти у Західній Україні сприяло запровадження магдебурзького права у містах, що посилило їх економічну незалежність і розвиток. А південно-східні українські землі, знекровлені постійними набігами татарських і турецьких нападників, тільки почали звільнятися від летаргічного сну.

Культурне пробудження південно-східних українських земель пов'язане з козацьким рухом.

Одним із наслідків козацького руху стала система братських шкіл, що стали осередком духовного відродження України. Важливу роль у піднесенні освітнього рівня й духовної культури наприкінці XVI - початку XVII ст. відіграла заснована князем Острозьким Академія. Разом з Академією працювали друкарні та науково-літературний гурток. За характером і змістом навчання Острозьку академію можна вважати першою спробою створення в Україні школи вищого типу. Її навчальні програми передбачали курси логіки, які називали тоді діалектикою. Острозькі книжники усвідомлювали значущість логіки у конфесійній полеміці, важливість розвитку дискурсивного мислення для досягнення своїх ідеологічних цілей. Вивчення логіки відкривало їм шлях до не містичного пошуку істини, стверджувало логіку як спосіб здобування істини, метод її пізнання, допомагало виявленню помилок в аргументації опонентів, виробленню вміння цю аргументацію спростовувати тощо. Більшість

викладачів Острозького колегіуму, книжників науково-літературного гуртка і друкарні мали ґрунтовну на той час освіту, яку здобули у провідних європейських університетах.

Осмилення любові як любові-милосердя і любові-відповідальності, яке розпочалося у XIII ст., отримує свій розвиток у XV-XVI ст. Любов-милосердя виявляється у релігійному полі, аскетизмі – це шлях чернецтва як здобуття стану непохитності між Добром і Злом. А друга – любов-відповідальність – рухає невгамовну думку до самопізнання (хоча й у містичному осяянні) і до самореалізації людини у світі. У Клірика Острозького (XV-XVI ст.) знаходимо роздуми про людину внутрішню і людину зовнішню. У творчих доробках Павла Русина і Роксолана Оріховського наявна ідея самовдосконалення через добрі справи, а також уособлення людяності у людському серці.

У цей час актуалізується тема суспільних відносин, державності. Це час, коли українські землі розпорошені між князівством Литовським і Річчю Посполитою, час заснування Козацьких Січей на Запоріжжі. Тому у творчості Зизанія з'являється ідея соборності, яку він пропагує як опір соціальному гнобленню й участь широкого загалу у церковних справах. Павло Русин обстоює незалежність держави від церкви і концепцію природного права (від народження людина вільна). Остання приводить його до думки, що історія людства розгортається. Роксолан Оріховський не оминає увагою теорію договору, взаємного погодження між людиною (має підкорятися) і державою (має захищати людину). Видатними особистостями цього часу були: Дрогобич (Котермак) Юрій (бл.1450-1494), Клірик Острозький (дати життя не атрибутовані), Оріховський Роксолан Станіслав (1513-1566), Зизаній (Кукіль) Стефан Іванович, чернець ім'я Сильвестр (бл.1550 -1600)

Українська філософія XVII-XVIII століть.

Вітчизняну духовну культуру XVI-XVII ст. важко уявити поза її залежністю від певних розгалужень у християнстві, без їх боротьби і взаємовпливів. Усі напрями і течії, що сформувалися в українській культурі і думці, являли різне співвідношення елементів західно-європейських і південно-східних, греко-візантійсько-балканських традицій та не утворювали *єдиної* загальнонаціональної культури. Вона складається протягом XVII ст., причому вирішальну роль у цьому процесі відіграла діяльність Києво-Могилянської академії.

Історія Києво-Могилянської академії – першого вищого навчального закладу в Україні – починається з відкриття у 1615 р. Київської братської школи. Статус академії навчальний заклад отримує у 1670 р. від польського короля Корибута Вишневецького. Проіснувала Києво-Могилянська академія до 1817 р.

Загалом, XVII ст. в українській духовній культурі означене поглибленням роздумів про любов-відповідальність. Але тепер самозаглиблення і самопізнання у самовдосконаленні (Л.Баранович) обертаються самовладдям, здатністю приректи себе на страждання і злидні задля досягнення найвищого, духовності (І.Вишенський, Л.Баранович). Таке зречення уможливує тільки особистісна віра. Знання, отриманні в акті одномоментної інтуїції, є лише наслідком правильного шляху.

В будь-якому разі, у розумінні людської природи вибудовується ієрархія найважливіших для досягнення щасливого людського життя сутностей. Розум має приборкувати волю (І.Гізель). А ось віра сама по собі прирівнюється до знання у «теорії двох істин» О.Кононовича-Горбацького. Незважаючи на другорядну цінність знання у порівнянні з людським щастям, цікаві доробки з психологічного знання напрацьовує К.Сакович. І.Вишенський досліджує феномен мови. Про універсалії як раціональні сутності, матерію у кількісних і якісних характеристиках, про рух знаходимо у І.Гізеля. Про субстанцію-індивіда – у О.Кононовича-Горбацького.

Певний вплив українська філософська думка XVII ст. зазнає з боку Новочасної європейської філософії – іноді його визначають як вплив Бароко. Останній приводить українську думку до класифікації людини на зовнішню і внутрішню (починаючи із Клірика Острозького, далі у К.Саковича і Є.Славинецького), сприяє розповсюдженню ідей мікро- і макрокосмосу, організму (у Є.Славинецького знаходимо роздуми про єдиний ланцюг буття).

Цікаві зрушення у XVII ст. спостерігаємо у соціально-політичних розмислах: тема патріотизму посідає центральні позиції (згадуємо про козацько-селянську війну на чолі з Б.Хмельницьким); тема єдності опрацьовується у національній облямці (як єдність українського народу у П.Могили, А.Кисіля, О.Кононовича-Горбацького), та як єдність релігійна (за українську церкву); залишається актуальною теорія «природного права». На тлі потужних державотворчих процесів відбувається зростання національної

свідомості слов'янських народів, що уособлюється у своєрідних світоглядних позиціях і тенденціях розвитку філософської думки кожного з них.

Наріжне місце в українській філософії XVIII ст. продовжує належати осмисленню людського щастя. Пошуки засобів досягнення цієї мега-мети приводять до обмірковування диспозиції «віра чи розум». У залежності від обраної варіації спостерігаємо або ствердження наукового підходу до осягнення дійсності (дослідження психологічних явищ, мови як духовної діяльності, становлення філософії права, ствердження принципу конституціоналізму в соціальних питаннях), або становлення релігійної філософії. Пропозиція злагоди і гармонії віри і розуму відкрила можливості більш глибокого осягнення ідей німецького ідеалізму, оздоблення їх релігійно-православним досвідом умоспоглядання, а значить і перспективи подальшого розвитку вітчизняної філософії. Українські мислителі XVIII ст.: С.Кулябка, у чернецтві Сильвестр (1704-1761), П.Орлик (1672-1742), С.Калиновський, чернець ім'я Стефан (1700-1753), Я.Ковельський (бл.1728-після 1795), Г.Кониський, чернець ім'я Георгій (1717-1795).

Філософські погляди Г.Сковороди увібрали в себе архетипи слов'янського етносу, українські ментальні особливості, рефлексійний досвід талановитих попередників та увібралися у «філософію серця», або «кордоцентризм». У вченнях про дві натури, три світи, сродну працю українська думка зберегла своє природне ество і отримала філософське окреслення. Світовідчуття Любові і Роду, що вийшло із слов'янських міфів про створення світу і протягом століть було осмислене як любов-відповідальність і любов-милосердя, у творчості Г.Сковороди оформилось на класику української філософії.

Українська філософія у XIX - першій половині XX століть.

З кінця XVIII ст., майже одночасно в Англії і Німеччині, сформувався *мистецько-літературний напрям романтизму*. Найвищого розвитку він сягнув у Німеччині, завдяки творчості Йенського гуртка, діячами якого були філологи А.Шлегель та Ф.Шлегель, поети Л.Тік, Ф.Гарденберг (Новаліс), до яких приєдналися філософ Ф.Шеллінг, проповідник і філолог, основоположник герменевтики Ф.Шлейєрмахер. На формування романтизму значно вплинули німецькі письменники, літературні критики: Й.Гаман, Г.Гейне, Й.Гете, Й.Гердер, Г.Лессінг, Ф.Шиллер, Ф.Якобі. У середині

XIX ст. у загально-європейському контексті стають очевидними ознаки кризи класичного філософствування і західноєвропейська думка, намагаючись вийти на нові площини філософствування, із обійм романтизму потрапляє на деякий час у полон марксизму та позитивізму.

Українська філософія в XIX ст., базуючись на архетипах східних слов'ян і завдячуючи власній індивідуальності, стала взнаною в Європі. Принцип Всесвітньої Любові, еволюціонувавши до любові-милосердя і любові-відповідальності, продовжував визначати напрямки українського філософствування. Любов-милосердя вимагала не аби-якого терпіння, душевної щирості і сердешної здатності – звідси у XIX ст. черпає своє натхнення українська «філософія серця» у творчості П.Юркевича. Любов-відповідальність визначила інший напрямок розвитку думки: ідею самопізнання – самовдосконалення – самореалізації, або самопізнання – самовладдя – аскетизму.

Самозаглиблення викликало до життя символ. Символізм, уособивши градацію методів моделювання світу, виступив в українській філософії фундаментом пізнання. Будь який символ – це єдність форми (знаку) й його значення (сміслу). У залежності від свого місця, фону, обставин, в яких він з'являється, один і той самий знак може відкривати різні значення. Світ символів – це особливий простір спілкування, в якому розчиняються мовні межі. Це простір іншого, трансцендентного щабля порозуміння і з самим собою також. Поступово ідентифікуючись із єдиного могутнього кореня Всесвітньої Любові, українська філософська думка акумулювала свої характерні риси: сердешність і щастя, антропоцентризм і індивідуалізм, релігійність і аскетизм.

У XIX ст. українська філософія могла хизуватися зібраними протягом своєї історії діалектичними підходами до проблеми людини (чуттєва і раціональна людина, внутрішня і зовнішня, її свобода і необхідність, можливість і моральність); до проблеми пізнання (науковість у К.Туровського, К.Саковича, Ю.Дрогобича, І.Гізеля, А.Кисіля і чернецтво, аскетизм у Ф.Печерського, Л.Барановича, І.Вишенського). Стосовно останнього питання, особливої уваги заслуговує «теорія двох істин» (релігійної і наукової), що мала достатньо поважних прихильників, серед яких Й.Кононович-Горбацький, Серапіон, Клірик Острозький, Зизаній, Роксолан Оріховський, Петро Могила, Д.Наливайко, Е.Славинецький. Взагалі, в

Україні досить довгий час освіта тісно була пов'язана із монастирями і церквами, а у XVII-XVIII ст. філософія викладалась разом із богослов'ям. Випускники Києво-Могилянської Академії часто ставали викладачами Київської Духовної Академії, і навпаки.

Треба помітити, що питання «віра чи розум» в українській філософії не мало онтологічного характеру, як то було в епоху Середньовіччя у західноєвропейській філософії. Його вирішення розумілося у суто практичній площині (гносеологічно) – це був пошук найефективнішого із засобів досягнення світу.

Зауважимо також і на характерні для української філософії думки щодо державної розбудови. Ці ідеї також пережили свою еволюцію, починаючи із засад укріплення Київської Русі, через соборність у Зизанія (XV ст.), через обговорення теорій договору і природного права (Роксолан Оріховський, Павло Русин) до усвідомлення необхідності виховання патріотизму і національної свідомості у XVII ст.

Являючи собою самостійне явище, українська філософія відгукується на співзвучні їй події європейського соціально-культурного життя. В Україні романтизм як культ почуттів, творчості, свободи життя, щастя, релігійних переживань лише оформив накопичені протягом історії філософські здобутки. Для культури народу, у ментальності якого закарбовані ідеали Любові, Серця, Щастя, романтизм виявляється природним лоном, в якому яскраво жевріють давніші прагнення українського народу до єдності зі світом на засадах Всесвітньої Любові, єдності релігійної, в умовах протистояння православ'я, католицизму і уніатства, єдності національної і державної. Романтизм доробками митців і особливо літераторів освячує сторінки української культури сяйвом патріотичних, національних і загальнолюдських ідеалів. Прикладом того є творчість І.Котляревського, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Максимовича, М.Шашкевича, М.Гоголя, М.Костомарова, М.Коцюбинського, П.Куліша, Т.Шевченка. Романтизм відгукнувся майстерністю, хистом і наснагою В.Антоновича, М.Драгоманова, П.Чубинського, О.Потебні, Л.Українки, В.Винниченка, В.Липинського, І.Огієнка. У XIX ст. ідея виховання національної свідомості і патріотизму складала засади українського романтизму, який став мистецькою формою філософствування.

Одним з осередків романтизму в Україні був Харківський університет. Тут сформувалося коло літераторів, публіцистів, істориків, етнографів, чиї імена пов'язані з піднесенням національної самосвідомості: І.Срезневський, А.Метлинський, П.Гулак-Артемовський, Г.Квітка-Основ'яненко, М.Костомаров, О.Корсун, М.Петренко та інші. Романтичний рух на Галичині пов'язаний із пошуками шляхів національного самоусвідомлення українського народу, зокрема з діяльністю представника «Руської трійці» – Маркіяна Шашкевича (1811-1843). Він досліджує феномен української мови, доводить, що вона є найважливішою ознакою національної самобутності; з'ясовує загальні й морально-етичні якості українського народу, його культурне обличчя.

У грудні 1845 р. організувалось Кирило-Мефодіївське товариство. Його засновниками були: Микола Гулак (1822-1899), Микола Костомаров (1817-1885), Василь Білозерський (1825-1899), Тарас Шевченко (1814-1861), Пантелеймон Куліш (1819-1879). Програмні документи Товариства були написані М.Костомаровим: «Книги буття українського народу» («Закон божий»), «Статут слов'янського товариства» і звернення до слов'янських народів, в яких пропагувались ідеї соціальної свободи й рівності, рівноправності й братерського союзу народів.

У перші десятиріччя ХХ ст. ще зберігався творчий потенціал суголосся української і російської філософії. Так, соборність російської філософії і індивідуалізм української філософії ще мали шанс врівноважити і гармонійно доповнити одне одного; жага російської філософії до активного перетворення дійсності могла б втамуватись аскезою як рисою української філософії; онтологічна релігійність російської філософії ще потребувала ціннісно-моральної релігійності української філософії. Полюсні відтінки спільних для української і російської філософії характеристик відкривали їм нові обрії польоту думки. Але історично склалося так, що у ХХ ст. вони не були опановані. Жовтнева революція у Росії відкрила іншу сторінку в історії східних слов'ян. Будівництво першої у світі соціалістичної держави відгукнулось трансформацією національного розвитку кожного народу, який увійшов до складу Радянського Союзу. Зазначимо тільки, що цвіт російської і української інтелігенції початку ХХ ст. вже у його середині був майже втрачений. Трагізм цієї події закарбований у людських долях: В.Вернадський (1863-

1945), В.Винниченко (1880-1951), М.Грушевський (1866-1934), О.Кульчицький (1895-1980), Микола Хвильовий (Фітільов) (1893-1933), М.Шлемкевич (1894-1966), Г.Шпет (1879-1937).

Феномен радянської філософії.

Вітчизняна філософія другої половини ХХ ст. несе на собі відбиток соціальних, економічних та культурних катаклізмів першої половини ХХ ст. Останні тісно пов'язані між собою – криза капіталізму, соціальні рухи, що результувалися двома революціями 1905-1907 рр. і 1917 р., дві світові війни й культурний злам радянської епохи, пов'язаний із тотальною відмовою від наступності у будь-якій сфері. Результувалися ці події до болю однаково – безглуздими втратами, закарбувавши у нашій пам'яті жорсткий урок, що знання без освіти є нищівною силою.

Про радянську філософію ми маємо говорити, згадуючи інтелігентів, що народилися наприкінці ХІХ - початку ХХ ст., і здобули освіту у найкращих викладачів свого часу, згадуючи світочів, праця яких уможливила участь радянської філософії (в найкращому розумінні цього словосполучення) у світовому полілозі. Йдеться про велику роботу із систематизації історії філософії, естетики, історії культури О.Лосева, Д.Чижевського, історії філософії і логіки В.Асмуса, про розвиток матеріалістичної діалектики Е.Ільєнковим, М.Ліфшецем, дослідження феноменів діяльності і свідомості Е.Ільєнковим, М.Мамардашвілі, дослідження діалогічності мислення, розуму і самої події буття М.Бахтінім, про антропологію С.Франка і інше.

Некласична парадигма європейського філософствування у ХХ ст. знаменувалась переставленням акцентів з осмислення буття у Природі на осмислення буття людини у світі Культури. А для вітчизняної філософії питання людського щастя завжди були ближчими, аніж проблематика пізнання світу. Що ж до місця радянської філософії у вітчизняній традиції, то зазначимо: вона являє собою епізод останньої, частину спадщини східнослов'янської культури, а значить, і частину майбутнього у межах традицій східнослов'янської філософської культури. У цьому сенсі дослідження феномену радянської філософії доцільно вибудовувати на історичних позиціях, враховуючи наступність щодо вітчизняної філософської традиції, і загальний контекст європейського філософствування ХХ ст. З радянською філософією варто знайомитися через праці її

світочей: С.Франк (1877-1950), Д.Чижевський (1894-1977), М.Бахтін (1895-1975), Е.Льєнков (1924-1979), О.Лосєв (1893-1988), М.Мамардашвілі (1930-1990), В.Асмус (1894-1975).

Основні напрямки розвитку української філософської думки початку ХХІ століття.

Новий етап у розвитку української філософії пов'язаний зі створенням незалежної держави – України. Від початку 1990-х рр. основні зусилля філософів були спрямовані передусім на подолання успадкованої від радянського минулого ізоляції української філософії від світової. Цей процес триває. Він просувається завдяки перекладу іноземних філософських творів українською мовою і дослідженням історії української, західної та світової філософії.

Невідкладною справою у відновленні української філософської думки стала публікація текстів української духовної спадщини, які з ідеологічних мотивів були недоступні для українців. Недоступними були майже всі гуманітарні і філософські тексти, створені українцями в еміграції. До старшої генерації українських філософів поза межами СРСР належать В.Липинський, Д.Донцов, М.Шлемкевич, В.Винниченко, І.Мірчук, Д.Чижевський, І.Фізер, І.Лисяк-Рудницький, Р.Шпорлюк, А.Жуковський, О.Мотиль, С.Козак, Є.Лащик, Т.Гунчак та інші. До цього переліку можна зарахувати також авторів, гуманітарних досліджень з історії, літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства – Є.Маланюка, Ю.Шевельова, О.Пріцак, І.Шевченко, Б.Кравченко, Г.Грабовича та інші. У розвитку релігійно-філософської думки, філософії релігії помітний внесок І.Огієнка, А.Жуковського, А.Річинського (репресований радянським режимом), А.Шептицького та інших. Справа відновлення і друку оригіналів українських текстів гуманітарної та філософської думки стала важливим напрямом діяльності вітчизняних філософів від початку 90х років ХХ ст.

Найактуальніші теми філософських досліджень в Україні на межі ХХІ ст. стосувались переосмислення предмету філософії та її методу, дослідження проблематики різних розділів філософії – метафізики, епістемології, логіки і філософії науки, практичної філософії (у т.ч. філософії цінностей та етики), політичної філософії, естетики і філософії мистецтва, філософії релігії.

Тенденції та підходи, що мають місце у найсучаснішій українській філософії, у більшості своїй перегукуються з українським філософствуванням минулих століть.

Так, екзистенційно-антропологічна тенденція, за якою вихідною позицією у розумінні філософії є людське буття (екзистенція), є природною щодо притаманного українській філософії кордоцентризму. Феноменологія, екзистенціалізм і філософська антропологія стали натхненням цієї тенденції. У межах екзистенційно-антропологічної тенденції заперечується есенціалістське розуміння природи людини. Але сьогодні вже зрозуміло, що оцінка есенціалізму значною мірою залежить від того, який зміст вкладається у поняття «суть». У книзі «Людина в есенційних та екзистенційних вимірах» (2004) обстоюється виправдана позиція взаємодоповнювання цих двох підходів.

Аналітична тенденція сучасної української філософії виявляє себе у полі аналізу різних підходів до розв'язання філософських проблем. Саме в її лоні сформувалось розуміння філософії як ланцюгу тематичних дискурсів, що відіграють свою роль у суспільному середовищі. Цей підхід акцентує відповідальність філософів за висунення ними у цілісне смислове поле суспільної комунікації цінностей-смислів, адже останні здатні забезпечити як відносну цілісність суспільно-культурних утворень, так і їх трансформацію.

Сучасному українському дискурсу притаманне відношення до філософії як до осмислення. Поняття «смысл» і протиставне йому «абсурд» є граничними у філософському аналізі. У праці «Запити філософських смислів» (2003) С.Кримський розглядає філософію як різновид осмислення. Автор зауважує, що під тиском антропологічної проблематики предмет філософії «змінюється у напрямі персоноцентризму, граничних питань людинознавства взагалі». За його словами, «фундаментальним завданням філософії є смислобудівництво життя та діяльності людини, що, взагалі, і визначає стратегію формування духовності людей. Філософія забезпечує єдність культури та її зв'язок з наукою, тобто виконує інтегративну функцію».

Важливе місце у сучасному українському дискурсі займає також підхід, провідну роль в якому відіграє осмислення світу під кутом зору внутрішнього досвіду особи. Цей напрям мислення знаходиться в опозиції до позитивізму і аналітичної філософії загалом: він

кордоцентричний, націлений на відкриття «істин серця». До нього належать автори, які у літературознавстві, мистецтвознавстві вийшли на філософські рубежі – Є.Сверстюк, О.Забужко та інші.

Актуальними також є розмови про практичність філософствування. Воно має бути націленим на розв'язання гострих проблем (етичних, етнополітичних екологічних тощо), пов'язаних із технічним поступом та глобалізацією.

Українська філософія ХХІ ст. не залишається осторонь проблеми з'ясування статусу метафізики, як певного способу мислення, пов'язаного із фундаменталізмом і особливого розділу філософії, який з'ясовує засадничі принципи філософського мислення.

У цілому ж треба зазначити, що більшість українських філософів не приймає радикальних версій постмодерністського способу мислення. Причому, ця поміркованість обумовлена не тільки інтелектуальною позицією, а й особливостями пострадянських суспільств, які здолали власний шлях соціокультурного розвитку у ХХ столітті.

Достатньо помітним є поступ української філософської думки в епістемології та філософії науки. Вийшли публікації з філософії окремих гуманітарних наук, наприклад, філософії та методології історії. Засади розвитку української філософської думки складає наполеглива праця з осмислення власної історії, визначення її місця в історії розвитку світової філософської думки. Найважливішими напрямками розвитку постають:

- переклад українською мовою творів світової філософії;
- видання творів, які не були надруковані в Радянському Союзі і творів українських емігрантів у тому числі;
- видання першоджерел української філософії;
- складання систематизуючої навчальної літератури.

Ця робота триває і вже побачили світ чимало доречних праць: «Українська філософія в іменах» (1997) І.Огородник, М.Русин; «Київська академічна філософія ХІХ - початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження» (2000) М.Ткачук; «Філософські твори» у 4-х т. (2005) Д.Чижевський; «Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки» (2002.) О.Салтовський; «Історія української філософії» (1996) В.Горський; «Історія української філософії» (2001) Ю.Федів, Н.Мозгова і багато інших.

Перспективи розвитку української (як і будь-якої іншої) філософії знаходяться за обріями самоусвідомлення, у самостійних розвідках і польоті думки, які ініціюються філософським діалогом.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми

1. Поясніть яким чином слов'янська культура постає лоном української філософії?

2. Охарактеризуйте особливості та головні питання філософської думки в епоху Київської Русі.

3. Окресліть внесок українських вчених XV-XVI ст. у розробку гуманістичних ідей (Ю.Дрогобич, П.Русин, С.Оріховський-Роксолан та ін.).

4. У чому сенс «теорії двох істин» та ідеї «природного права» О.Кононовича-Горбацького (XVIIст.)?

5. Чи підтверджує Г.Сковорода свої філософські ідеї своїм життям?

6. Хто є автором теорії «трьох світів і двох натур»: Я.Козельский, П.Юркевич, Г.Сковорода, М.Котляревський?

7. Що є основою неповторності людини, за П.Юркевичем, розум чи серце? Надайте розгалужену відповідь.

8. Назвіть світочей української філософії XIX-XX ст.

9. Проаналізуйте роль Кирило-Мефодіївського товариства у розробці філософії національної ідеї.

10. Назвіть українських письменників та діячів громадсько-політичних рухів першої чверті XX ст., творчість яких збагатили українську філософію.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.

2. Головащенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.

3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-ге вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.

4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.

5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошевця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.
7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
8. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Електронна бібліотека з філософії [Електронний ресурс]. – http://platonanet.org.ua/load/knigipo_filosofii/.
3. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
4. Електронні посібники з філософії [Електронний ресурс]. – <http://pidruchniki.ws/filosofiya/>.
5. Інститут філософії ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
6. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
7. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
8. Філософія як історія філософії: підручник/ заг. ред. Ярошовця В.Г. – Київ: Центр учбової літератури, 2010 – 648 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vychko_Ada/Filosofii_ia_istorii_filosofii.pdf.